

mevzu

sosyal bilimler dergisi | journal of social sciences

e-ISSN 2667-8772

mevzu, Eylül/September 2024, s. 12: 131-169

Fıkıh Usûlündeki Haram li-gayrihi Merkezli Tartışmaların Fürû-ı Fıkha Yansımaları

Reflections of the Haram li-gayrihi Centered Discussions in the Fiqh

Procedure in the Füru-ı Fiqh

İbrahim SİZGEN

Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku ABD,

Asst. Prof, Hatay Mustafa Kemal University,

Faculty of Teology, Department of İslamic Law

ibrahimsizgen@hotmail.com

ORCID: 0000-0003-3669-8589

DOI: 10.56720/mevzu.1454390

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 17 Mart / March 2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 27 Mayıs / May 2024

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Eylül / September 2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Eylül / September

Atıf / Citation: Sizgen, İbrahim. "Fıkıh Usûlündeki Haram li-gayrihi Merkezli Tartışmaların Fürû-ı Fıkha Yansımaları". *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (Eylül 2024): 131-169. <https://doi.org/10.47424/10.56720/mevzu.1454390>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | [mailto: mevzusbd@gmail.com](mailto:mevzusbd@gmail.com)

Copyright © CC BY-NC 4.0

Öz

Şâri'in mükellef olan bireyden herhangi bir fiili yapmasını veya yapmamasını istemesi ya da onu yapıp yapmama arasında muhayyer bırakması olarak tanımlanan ve teklîfi hükümün çeşitlerinden biri olan haram kavramı, kendi içerisinde haram li-zâtihî ve haram li-gayrihî olmak üzere ikiye ayrılır. Bu çalışmada usûlcülerin haram li-gayrihî kavramına yaklaşımları, fikhî bazı meseleler ekseninde nitel araştırma yöntemi kullanılarak ele alınmıştır. Usûl literatüründe haram li-gayrihî kavramının teklîfi hüküm ifade eden ıstılâhî bir tabir olarak istimal edilmesi geç döneme rastlamaktadır. Bu yüzden klasik usûl eserlerinde haram li-gayrihî kavramının terim manasına ilişkin net bir tanımın yapılmadığını söylemek mümkündür. Çalışma, haram li-gayrihî mefhumunun usûl kaynaklarında hangi taksim altında incelendiği, hükmü, sebep ve çeşitleri yanında haram li-zâtihî mefhumundan ayrıştığı bazı noktaların izahı yanında buna örneklik teşkil edebilecek bazı fûru meselelerinden müteşekkildir. Binaenaleyh bu çalışmada ilgili mefhumun konu edildiği fikhî bazı meseleler, pek çok usûl bilgininin görüş ve delilleri ışığında tematik olarak incelenmiştir. Haram li-gayrihî kavramı ve ona taalluk eden hususların açıklığa kavuşturulması, fûru-ı fıkhîta bazı meselelerin "tahrîmen mekruh, bâtil ya da fâsîd" cihetinden hükme bağlanmasına sebebiyet veren durumun bilinmesi açısından önem arz etmektedir. Bahse konu durum, haram li-gayrihî kavramının ortaya çıkmasında önemli paya sahip olan nehyin fesâdı mı yoksa butlânı mı gerektirdiği meselesi çerçevesinde ele alındığı tespit edilmiştir. Bu açıdan özellikle Hanefî usûlcülere göre, haram li-gayrihî kabilinden değerlendirilen meselelerin, genellikle "tahrîmen mekruh"; cumhur-ı fukahaya göre ise "haram" şeklinde hükme bağlandığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh Usûlü, Fesad, Butlan, Haram li-gayrihî, Fürû-ı fıkıh.

Abstract

The concept of haram, which is one of the types of propositions defined as Allah Almighty asking the responsible individual to do or not to do any act or leaving him to choose, is divided into two as haram li-zatihi and haram li-gayrihi. In this study, the approaches of the Usul scholars to the concept of haram li-gayrihi were discussed using the qualitative research method in the

context of some fiqh issues. In the Usul literature, the use of the concept of haram li-gayrihi prohibited as a terminological expression expressing the proposition of judgment is found in the late period. Therefore, it is possible to say that there is no clear definition of the term meaning of the concept of haram li-gayrihi in the classical usûl works. The study consists of explaining the division under which the concept of haram li-gayrihi exclusive is examined in the usûl sources, its provision, reasons and types, as well as some points where it differs from the concept of haram li-zatihî. In addition, in this study, the views and evidence of many procedural scholars on some fiqh issues on which the relevant concept is discussed have been examined thematically. Clarifying the concept of haram li-gayrihi existent and the related issues related to it is important in terms of knowing the situation that causes some issues to be judged as "tahrîmi makruh, fasid or bâtl" in the fiqh. It has been determined that the situation in question is discussed within the framework of the issue of whether the prohibition requires corruption or nullity, which has an important share in the emergence of the concept of haram li-gayrihi. In this respect, especially according to Hanafi scholars, issues that are considered as haram li-gayrihi are generally considered as "tahrîmi makruh"; It has been observed that according to the majority of scholars, it is ruled as "haram".

Keywords: Fiqh Procedure, Fesad, Butlan, Haram li-gayrihi, Fûru-ı fiqh.

Giriş

Haram; "mükellefin kat'î surette kaçınması gereken fiiller" olarak nitelenmektedir. Haramlardan kaçınmak fert ve toplumun, dünyevî ve uhrevî selâmeti açısından hayati öneme sahiptir. Bu açıdan söz konusu fiillerden kaçınılması bu fiillerin bilinmesi ile mümkündür. Binaenaleyh haram, taalluk ettiği fiillerde zâtihi (doğrudan) ya da gayrihi (dolaylı) cihetten bulunabilmektedir. Zâtihi cinsinden olan haramın tespiti nispeten kolaydır. Çünkü haramın taalluk ettiği şey, nesnenin veya fiilin bizzat kendisidir. Ancak gayrihi cinsinden olduğu ihtimalini taşıyan haramın çerçevesi ve sınırları açık ve net değildir. Bu yüzden haram li-gayrihi kavramı, haram li-zâtihiye göre oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla bu kavramın tahlil edilip fikhî bazı örnekleriyle birlikte incelenmek suretiyle doğru bir biçimde bilinmesi önemlidir. Bu noktadaki hedef, klasik usûl eserlerinden yola çıkarak haram li-gayrihi

meselesi hakkında serdedilen görüş ve bilgileri ortaya koymak ve bu yolla ilgili literatüre katkı sağlamaktır.

1. Haramın Kavramsal Çerçevesi ve Kısımları

1.1. Lügat ve İstılah Anlamı

Haram kelimesi, Arapça'da fiil ve isim olarak kullanılmıştır. Fiil olarak kullanılması durumunda bu kavram, حَرَّمَ يَحْرُمُ /Harume-yahrumu fiilinin mastarı olup sözlükte "Yasak olma, engelleme ve şiddetle sakındırma"¹ gibi anlamlara gelmektedir. İsim olarak haram ise, helâl kelimesinin zıddıdır. Gerek fiil gerekse isim olarak kullanıldığı görülen haram kavramının çoğulu حُرُم /Hurum'dur.²

Haram lafzının türevleriyle birlikte sözlük anlamı itibarıyla şer'î naslarda kullanıldığı tespit edilmiştir. Şöyle ki Kur'an'a dair indeks çalışmalarıyla bilinen Mısırlı âlim Muhammed Fuâd Abdülbâkî'nin (1882–1968) kaydına göre haram lafzı türevleriyle birlikte Kur'an-ı Kerîm'de seksen üç yerde geçmekte olup ilgili lafızla, türevleriyle birlikte daha çok Allah'ın yasakladığı fiil ve eylemlerin murad olduğu görülmektedir.³ Bu kavram, görülebildiği kadarıyla sadece iki âyette doğrudan "helâl" mefhumunun zıddı mahiyetinde bahse konu edilmiştir.⁴ Hz. Peygamber'in de birçok hadisinde haram lafzı ve türevlerini lügat anlamında kullandığı görülmüştür.⁵

İslâm hukuk usulünde ise haram kavramı, muhtelif şekillerde tanımlanmıştır. Nitekim Mâlikî usûlcü Karâfî (ö. 684/1285) haramı; "faili şer'an kınanan şey" olarak tarif ederken;⁶ Hanbelî usûlcülerden Tûfî (ö. 716/1316) ve

¹ Ebû Nasr İsmâ'îl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh*, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), 5/1895; Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr fi ğarîbi's-şerhi'l-kebîr*, thk. Abdülazîm eş-Şinâvî (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts), 1/131.

² Ebü'l-Hasen Ali b. İsmâ'îl b. Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtü'l-a'zam*, thk. Abdülhamîd el-Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2000), 3/326.

³ İlgili âyetler için bk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-kerîm* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2010), 439-441.

⁴ en-Nahl 16/116; Yûnus 10/59.

⁵ İlgili hadislerin bazıları için bk. Buhârî, "İmân", 37; Müslim, "Radâ", 2; Tirmizî, "Savm", 705.

⁶ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. İdrîs el-Karâfî, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl fi ihtiyâri'l-mahsûl fi'l-usûl*, thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd. (Mısır: Şirketü't-Tibâ'atî'l-Fenniyyeti'l-Müttehide, 1973), 71.

Merdâvî (ö. 885/1480) ise Karâfî'nin yapmış olduğu mezkûr tanıma; "vâcibin zıddı"; Zeydî hukukçu Şevkânî (ö. 1250/1834) de; "terk edeni övülmeye layık kılan şey" ilavesinde bulunmuşlardır.⁷ Haram kavramına ilişkin yapılan tanımlamalardan hareketle usûl bilginlerinin çoğunluğu haramı; "hakkında kat'î ya da zannî bir delilin var olması sebebiyle mükelleften yapılmaması kesin ve bağlayıcı tarzda istenen fiil"⁸ şeklinde tanımlamışlardır.

Hanefî usûlcülerin ekserisi, herhangi bir fiil veya davranışın haram olarak nitelenebilmesi için dayanılan delilin kat'îyyet ifade etmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Binaenaleyh onlar haramı; "kat'î bir delille şer'an yasaklanan şey" olarak tanımlamışlardır. Dolayısıyla kat'î bir delille sabit olan yasaklama, "haram", zannî bir delille sabit olan yasaklama ise "tahrîmen mekruh" olarak tabir edilmiştir.⁹

Delilin kat'î olmasının gerekliliği açısından Hanefî usûlcülerin haram kavramına yüklenen genel tanıma muhalif davrandıkları anlaşılrsa da esas itibarıyla taraflar arasında cereyan eden bu ihtilafın tamamen terminolojik olduğu apaçık ortadadır. Nitekim Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) önde gelen talebelerinden İmam Muhammed (ö. 189/805), mekruh kategorisinde değerlendirilen her fiil ve davranışın haram olduğunu belirtmiş; doktrin içerisinde

⁷ Ebü'r-Rebî' Süleymân b. Abdilkavî et-Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*, nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996), 1/359; Ebü'l-Hasen Alâüddin Ali b. Süleymân b. Ahmed el-Merdâvî, *et-Tahbîr şerhu't-Tahrîr* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2000), 2/946; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hakki min 'ilmi'l-usûl* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1999), 1/26.

⁸ Abdülkerîm Zeydân, *el-Vecîz fî usûli'l-fikh* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987), 41; Abdülkerîm b. Ali en-Nemle, *el-Mühezzeb fî usûli'l-fikh* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999), 1/314; Ferhat Koca, "Haram", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 16/100; Fahrettin Atar, *Fıkıh Usûlü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 172.

⁹ Ebü's-Senâ (Ebü'l-Mehâmid) Mahmûd b. Zeyd el-Lâmişî, *Kitâbun fî usûli'l-fikh* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 59; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Emîru Hâc el-Halebî, *et-Tahrîr ve't-tahbîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 2/103. Hanefilerce herhangi bir fiil veya davranışın haram olarak nitelenebilmesi için dayanılan delilin kat'îyyet ifade etmesi gerektiğine dair görüşleri için bk. Seyit Mehmet Uğur, *Fıkıh Usulünde Haram Kavramı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 52-53; "Definitiveness of Proof of Hâram and Hukm of Its Denial in the Hanafi School". *İlahiyat Studies* 7/2 (February 2017), 233-278.

yaygın olan kanaate göre de haram veya tahrîmen mekruh kabul edilen bir fiilin ihlal edilmesiyle kişinin, cezaya maruz kalacağı hükme bağlanmıştır.¹⁰

1.2. Haram Kavramının Yerine Kullanılan Bazı Tabirler

İslâm hukuk usulü literatüründe muhtevasında doğrudan ya da dolaylı olarak “yasaklanan şey” manası bulunan “mahzûr, kabîh, ma’siyet, zenb, menhiyyün ‘anh, muharrem, memnû’, mezcûr ve seyyie” gibi birtakım kelimelerin haram kavramının yerine kullanıldığı görülmüştür.¹¹ Ancak haram kavramının yerine en fazla kullanılan mahzûr kelimesidir. Şöyle ki, “vâcibin zıddı” olarak niteledikleri mahzûr kelimesini Mâlikî usûlcülerden İbnü’l-Arabî (ö. 543/1148) ve İbn Rüşd el-Hafîd (ö. 595/1198); “terki durumunda sevabı, yapılması halinde ise cezayı gerekli kılan şey”¹² olarak tanımlamışlardır. Şâfiî usûlcülerden Cüveynî (ö. 478/1085), Gazzâlî (ö. 505/1111) ve Takıyyüddîn es-Sübki (ö. 756/1355), teklîfî hüküm konusunu ele alırlarken mahzûr kelimesini, haram kavramı yerine kullanmışlar ve “şâri’in yapılmasını yasaklayıp kınadığı şey”¹³ olarak tanımlamışlardır. Şâfiîlerden bir diğer usûlcü

¹⁰ Abdülâlî Muhammed b. Nizâmiddîn el-Leknevî, *Fevâitihü’r-rahamût* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2002), 1/48-49; Abdullah Kahraman, İslâm’da Helal ve Haramın Yeri ve Fıkıh Usulü Açısından Temellendirilmesi, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 20, 2012, s. 51; Koca, “Haram”, 16/100.

¹¹ Lâmişi, *Kitâbun fi usûli’l-fıkh*, 58-59; Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, thk. Ebü’l-Vefâ el-Efgânî (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1993), 1/84; Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed es-Semerkindî, *Mizânü’l-usûl fi netâici’l-’ukûl*, thk. M. Zekî Abdülber (Devha: Matâbi’u’d-Devha’l-Hadîsiyye, 1984), 40; Hüsâmüddîn Hüseyin b. Ali es-Siğnâkî, *el-Kâfi şerhu’l-Bezdevî* (Beyrut: Mektebetü’r-Rüşd, 2001), 2/652; Merdâvî, *et-Tahbîr*, 2/947; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali el-Mâzerî, *Îzâhu’l-mahsûl min Burhâni’l-usûl*, thk. Ammâr et-Tâlibî (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, ts), 243; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdirrahîm el-Hindî, *Nihâyetü’l-’vüsûl ilâ dirâyeti’l-usûl*, thk. Sâlih Süleymân el-Yûsuf - Sa’d b. Sâlim es-Sevîh (Mekke: el-Mektebetü’t-Ticâriyye, 1996), 2/599; Şemsüddîn Muhammed b. Hamza Molla Fenârî, *Fusûlü’l-bedâi’ fi usûli’s-şerâi’*, thk. Muhammed Huseyn Muhammed Hasen İsmâ’îl (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 2006), 1/244; Koca, “Haram”, 16/100.

¹² Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh İbnü’l-Arabî, *el-Mahsûl fi usûli’l-fıkh*, nşr. Huseyn Ali el-Yederî-Abdüllatif Fevde (Umman: Dâru’l-Beyârik, 1999), 22; Ebü’l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Rüşd, *ed-Darûrî fi usûli’l-fıkh*, thk. Cemâlüddîn el-Alevî (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1994), 8-11.

¹³ Ebü’l-Me’âlî Abdülmelik b. Abdillâh el-Cüveynî, *el-Burhân fi usûli’l-fıkh*, thk. Salâh b. Muhammed ‘Uveyda (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1997), 1/106-107; Hücetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ min ‘ilmi’l-usûl* (Mısır: Bulak,

Sem'ânî (ö. 489/1096) ise haram ve mahzûr kelimelerini aynı anlamda kullanarak her iki kelime için "yapılması halinde cezaya maruz bırakan şey"¹⁴ tanımlaması yapmıştır. Usûl ilimlerine dair çalışmalarıyla şöhret bulan ve Selefiyye içinde akılcılığın kapısını aralayan Hanbelî usûlcü İbn Akîl (ö. 513/1119) de haram kavramı yerine mahzûr kelimesini kullanmıştır.¹⁵ Zâhirî usûlcü İbn Hazm (ö. 456/1064) ise haram kavramının tanımını yaptıktan sonra terminolojik açıdan mahzûr kelimesinin haram kavramı yerine kullanılmasında bir sakınca olmadığını vurgulamıştır.¹⁶ Hanefî usûlcülerden Cessâs (ö. 370/981) ve Pezdevî (ö. 493/1100) de mütekellim usûlcüler gibi haram kavramı yerine mahzûr kelimesini kullanmayı tercih etmişlerdir.¹⁷

İlgili kelimeler yanında bazı yasaklayıcı mahiyetteki fiil kalıplarının da haram kavramının yerine kullanıldığı görülmüştür. Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Harrame/حَرَّمَ lafzı ve türevi ile yasaklanan bazı fiiller: Söz konusu fiil ve türleriyle yasak kılınan şeylerden bazıları şunlardır: Murdar hayvan, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına boğazlanan hayvanlar,¹⁸ boğulmuş, darbe sonucu veya boynuzlanarak ya da yüksekten düşerek ölmüş, yırtıcı hayvanlar tarafından parçalanmış hayvanlar ile dikili taşlar üzerinde kesilen hayvanlar,¹⁹ faiz,²⁰ Allah'a ortak koşmak,²¹ anne-babaya asi davranmak, haksız yere bir cana kıymak.²²

1904), 1/28; Ebü'l-Hasen Ali b. Abdilkâfî Takıyyüddîn es-Sübkî, *el-İbhâc fî şerhi'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995), 1/131.

¹⁴ Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed es-Sem'ânî, *Kavâti 'u'l-edille fi'l-usûl*, thk. Muhammed Hasan Heyto (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1997), 1/24.

¹⁵ Ebü'l-Vefâ Ali b. Akîl, *el-Vâdih fi usûli'l-fikh* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999), 1/132.

¹⁶ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, ts), 1/43.

¹⁷ Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Cessâs, *el-Füsûl fi'l-usûl*, nşr. Uceyl Câsim en-Neşemî (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâfi'l-Küveytiyye, 1994), 3/247; Ebü'l-Usr Ali b. Muhammed Pezdevî, *Usûlü'l-Bezdevî* (Karaçi: Dâru Mîr Muhammed, ts), 327.

¹⁸ el-Bakara 2/173; el-En'am 6/145; en-Nahl 16/115.

¹⁹ el-Mâide 5/3.

²⁰ el-Bakara 2/275.

²¹ el-En'am 6/151; en-Nûr 24/3.

²² Ebü'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed el-Kelvezânî, *et-Temhîd fi usûli'l-fikh*, nşr. Müfid Muhammed Ebû Amşer- Muhammed b. Ali b. İbrâhim (Cidde: Dâru'l-Medenî, Cidde 1985), 2/231.

- Nehâ/نَهَى lafzı ve türevi ile yasaklanan fiiller: Şâri', bazı fiilleri nehiy sigası kullanarak yasaklamıştır. Bu nevi yasaklanan fiillerden bazıları şunlardır: Birbirinin mallarını haksız bir şekilde yemek, rüşvet vermek,²³ Allah'a ortak koşmak, insan canına kıymak,²⁴ yetim malı yemek,²⁵ kadınların ay hali döneminde cinsel ilişkiye girmek,²⁶ birilerinin kusurlarını araştırmak ve gıybet etmek.²⁷

- "Helal değildir/لَا يَحِلُّ fiili ve türevleri yasaklanan fiiller: Söz konusu fiille yasaklanan bazı hususlar şunlardır: İddet bitmeden önce kadının bir başkasıyla evlenmesi,²⁸ boşanmış bir kadının hamile olduğunu saklaması,²⁹ kadının hakkı olan mehrin haksız yere geri alınması,³⁰

- Herhangi bir söz ve eylemden sakınılmasını ifade eden ictinâb/اجْتِنَاب lafzı ve türevleri yasaklanan eylemler: Büyük günahlardan ve fuhşiyâttan sakınılması,³¹ puta tapmaktan ve yalan söylemekten kaçınılması, içki ve kumardan kaçınılması, tağuta kulluk etmekten sakınılması,³² bu lafızlarla yasaklanan bazı eylem ve davranışlardır.³³

1.3. Haramın Kısımları

Şâri' tarafından haram kılınan eylem veya eşyanın mahiyetini, çeşidini ve öne sürülen delilinin kuvvetini göz önünde bulunduran usûlcüler haramı, li-zâtihî ve li-gayrihî olmak üzere iki kısımda incelemişlerdir.³⁴

²³ el-Bakara 2/188; en-Nisâ 4/29

²⁴ el-En'am 6/152.

²⁵ en-Nisâ 4/2.

²⁶ el-Bakara 2/222.

²⁷ el-Hucûrât 49/11-12. Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir ve cennetü'l-münâzir*, nşr. Şa'bân Muhammed İsmâ'il (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1998), 144.

²⁸ el-Bakara 2/230.

²⁹ el-Bakara 2/228.

³⁰ el-Bakara 2/229.

³¹ en-Nisâ 4/30.

³² el-Mâide 5/90; en-Nahl 16/36.

³³ Kahraman, "İslam'da Helal ve Haramın Yeri ve Fıkıh Usulü Açısından Temellendirilmesi", 56-57.

³⁴ Ubeydullah b. Mes'ûd Sadrüşşeria, *et-Tenkîh fî usûli'l-fıkh*, thk. Zekeriyâ Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996), 1/405.

1.3.1. Haram li-zâtihi

Şâri'in muvakkat (geçici) ya da herhangi bir sebebe bağlı olmadan zâtı itibarıyla bünyesinde barındırmış olduğu zarar ve mefsedetten ötürü ilkten haram kıldığı şeylerdir. Haram kılınmasının kaynağı bizzat kendisi olduğundan bazı usûlcüler tarafından "haram li-aynihî, muharremü'l-'ayn" olarak da tesmiye edilmiştir.³⁵ Örneğin zina etmek, hırsızlık yapmak, murdar olmuş hayvanın etini yemek, domuz eti yemek ve şarap içmek haram li-zâtihi kategorisine girmektedir. Çünkü söz konusu haram kılınan hususlardaki zarar, bizatihi kendi varlığındaki kötülüğe veya çirkinliğe (kubh) dayanmaktadır.³⁶ Nitekim zâtı itibarıyla haram kılınan şeyler genel olarak; mal, can, akıl, din ve nesli korumak amacıyla yasaklanmış olup temelden gayrimeşru kabul edilirler. Binaenaleyh kişi, söz konusu fiilleri irtikâp ederse lehine herhangi bir hukuki netice terettüp etmez. Örneğin hırsız, yapmış olduğu hırsızlık suçu sebebiyle çalmış olduğu mal üzerinde herhangi bir mülkiyet sahibi olamaz. Aynı şekilde devamlı evlenme engeli bulunan kişilerin (anne, oğul, hala, nine, kız kardeş gibi) nikâhlanmaları zâtı itibarıyla haram kılınmıştır. Bu durumda devamlı evlenme engeli bulunan kişiler, birbirleriyle nikâh akdinde bulunsalar haram bir fiili irtikâp ettikleri için evlilik hayatı yaşayamazlar, taraflar zina etmiş sayıldığından böyle bir evlilikten meydana gelen çocukların nesebi sabit olmaz.³⁷

1.3.2. Haram li-gayrihi

Haram li-gayrihi; mahiyet ve özünde bir zarar, çirkinlik veya mefsedet olmadığı halde harici bir sebepten ötürü haram olan fiile denir. Bir başka ifadeyle ilk etapta hükmen mubah olan bir fiil, kendisine ilhak olan ârızî bir durum sebebiyle harama dönüşmektedir. Örneğin insanların mallarının haksız yere yenilmesinin haram olması, malın kendisini yemekten kaynaklanan bir

³⁵ Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Teftâzânî, *Şerhu't-Telvîh 'ale't-Tavzîh li-metni't-Tenkîh fi usûli'l-fikh*, thk. Zekeriyâ Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996), 405; Siğnâkî, *el-Kâfi*, 1/324;

³⁶ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/81.

³⁷ Sadrüşşerîa, *et-Tenkîh*, 2/262-263; Molla Fenârî, *Fusûlü'l-bedâi'*, 1/244; İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr*, 2/294; Koca, "Haram", 16/101.

haramlık olmayıp başkasının malının haksız yere yenilmesinden kaynaklanan bir haramlıktır.³⁸

Usûl bilginleri, bu nevi haramın hukûkî neticesi hakkında birbirinden farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Buna göre usûlcülerin kâhir ekserisine göre fiildeki haramlık, kendisi dışındaki bir sebepten kaynaklanmışsa bu durum, yapılan ameli tamamıyla geçersiz kılmaz. Söz konusu fiil, vasıf itibarıyla gayrimeşru olsa da asıl itibarıyla meşru olduğundan üzerine bazı hükümler terettüp eder. Örneğin faizli akitlerde taraflar, mülkiyet hakkını elde ederler. Ancak böyle bir akit şâri' tarafından haram kılındığından söz konusu mülkiyet vasıf itibarıyla nezih değil aksine habis (pis) olarak nitelendirilmiştir.³⁹ Usûlcüler arasında cereyan eden ilgili ihtilafın temel dayanağını, fiillerin haramlığı yanı sıra bahse konu fiiller hakkındaki yasaklama hususunda farklı kanaatlerin mevcudiyetinin teşkil ettiği düşünülmektedir. Ayrıca yasak kılınan fiilin nitelik (vasıf) itibarıyla gayrimeşru olmasının aslının meşruiyetine tesir edip etmediği buna ilave olarak ilgili fiilin aslı ile niteliği arasında meşruiyet açısından ayırım yapmanın mümkün olup olmadığı meselelerindeki fikir ayrılıklarının bu ihtilafa sebebiyet vermiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bu itibarla Hanefî usûl bilginleri haram li-gayrihi kapsamında değerlendirmiş oldukları fiillerin aslının meşru olduğunu dikkate alıp ilgili fiillerin şer'î sonuçlarını bâtlı görmediklerinden bu fiillere hukûkî anlamda bazı hükümler terettüp edeceğine kâil olmuşlardır. Bir başka ifadeyle Hanefî usûlcüler, yasaklanan fiilin nitelik bakımından haram olmasının ilgili fiilin meşruiyetine halel getirmediğini dile getirmişlerdir. Binaenaleyh bu usûlcüler, haram li-gayrihi kapsamında değerlendirmiş oldukları fiillerin şer'î sonuçları için "bâtlı ile sahih" arasında geçiş hüküm olarak "fasid" teorisini geliştirmişlerdir. Bu minvalde ele alınan faiz veya hükmen fasid kabul edilen akitler, bahse konu teorinin iki somut örneğidir. Hanefî usûl bilginleri haram li-gayrihi olarak değerlendirdikleri fiillerin tamamının meşruiyetini asıl-vasıf ayırımına müstenid kılma-mışlardır. Bunu bir örnekle izah edecek olursak Hanefîlere göre, Cuma nama-

³⁸ Koca, "Haram", 16/101.

³⁹ Muharrem Özarslan, *Şer'î Hüküm ve Hanefîlerde Vacib Kavramı*, Yüksek Lisans Tezi (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 46; Koca, "Haram", 16/102; Kadir Sayım, *İslam Hukukunda Haram Hüküm Kategorisinin Zamansal Ve Mekânsal Görünümleri* (Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 31-32.

zı vaktinde alışveriş yapma ya da gasp edilen bir yerde namaz kılma, asıl ve vasıf itibarıyla meşru fiillerdendir. Ancak söz konusu fiillere ilişkin gelen yasaklama, asıl ve vasfın haricinde mücâvir (harama yakın) bir durumdan kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu fiilin hükmen haram li-gayrihî olabilmesi sübutunun ve delaletinin kat'îliğine bağlıdır. Bu durumda ilgili fiillerdeki yasaklamanın sübutu her ne kadar kat'î olsa da delaleti zannîdir. Müttekellim usûlcülerden Şâfiîler, haram li-gayrihî kapsamında ele aldıkları fiillerde vasfı meşru olmayan bir fiilin aslının da meşru olmadığını ifade ederek faiz ya da fasid şart ihtiva eden akitler, hükmen bâtil olduğundan bu fiillere herhangi bir hukûkî sonuç terettüp etmez demişlerdir. Buna mukabil yine Şâfiîler, hayızlı kadının boşanması ya da gasp edilmiş bir yerde namaz kılınması gibi yasaklamalara hukûkî sonuç terettüp edeceğini belirtmişlerdir. Çünkü bu fiillerdeki yasaklama, asıl ve vasıftan kaynaklı değil mücâvir bir sebepten ötürüdür. Mücâvirden kaynaklı yasaklama; hayız halindeki kadının boşanması durumunda iddetinin uzaması veya namaz ile gaspın birbirinden bağımsız ayrı fiiller olması, ilgili fiillere hukûkî sonuç terettüp etmesine mani değildir.⁴⁰

1.3.2.1. Haram li-gayrihînin Bazı Sebepleri

Bir fiilin hükmen haram li-gayrihî olabilmesi için belli başlı sebepleri haiz olması önem arz etmektedir. Bu sebeplerden bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

- **İktirân (yakınlık) sebebiyle haram kılınan fiil:** Gasp edilen bir yerde namaz kılma fiili, buna örnek gösterilebilir. Nitekim gasp eylemi, namazın rükün ve şartlarına hâlel getirmemektedir. Ancak bu çirkin eylemin namaz gibi nezih bir eylemle beraberlik yapması hoş karşılanmadığında gasp edilen bir yerde namaz kılınmaması hususunda bir yasaklama gelmiştir.⁴¹

- **Zerî'a (vesile) sebebiyle haram kılınan fiil:** Ecnebi bir kadının avret mahalline bakılması buna örnek teşkil etmektedir. Binaenaleyh ecnebi bir ka-

⁴⁰ Abdurrahman Huzeyfe Karadeniz, *Fıkıh Usûlünde Haram Li-gayrihî Kavramı ve Hukûkî Neticeleri*, Yüksek Lisans Tezi (Yalova: Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 58-59.

⁴¹ Muhammed Hudarî, *Usûlü'l-fıkh* (Mısır: el-Mektebetü't-Ticâretî'l-Kübrâ, 1969), 51.

dının avret mahalline bakılması kişiyi, zina suçunu irtikâp etmeye vesile kılabilir. Bu yüzden ilgili fiile yasak getirilmiştir.⁴²

- **İştibâh (karıştırılma) sebebiyle haram kılınan fiil:** Leş olan bir hayvana karıştığı düşünülen bir av hayvanının etinin yenilmesi yasağı buna örnek verilebilir.

- **Tağlîb (genelleme) sebebiyle haram kılınan fiil:** İki kullenden az olan bir suyun -renk, koku ve tadının değişmemesi kaydıyla- içerisine necaset düşmesi durumunda böyle bir suyla temizlenmenin yasaklanması bu kabilendir.⁴³

- **Meâl (sonuç) itibarıyla yasaklanan fiil:** Yaş hurma karşılığında kuru hurmanın alım-satımı buna örnektir. Zira yaş hurma, belli bir zaman sonra kurumakta ve alışveriş anındaki mevcut ağırlığını eksilmesi sebebiyle muhafaza edememektedir. Bu da yapılan akitte aldatma/alданmaya sebebiyet verir.⁴⁴

- **Cem sebebiyle haram kılınan fiil:** Kişinin, hali hazırda evli olduğu kadının teyzesi ya da halası ile evlilik yapması buna örnek verilebilir. Böyle bir evlilik, akraba bağına hâlel getireceği düşüncesinden hareketle yasaklanmıştır.⁴⁵

- **Terbiye etme sebebiyle haram kılınan fiil:** Bir yere yaslanarak yemek yenilmesi gibi. Bu yasaklamada güdülen temel gaye, kişiyi terbiye etmedir.⁴⁶

- **İbret verici bir duruma dikkat çekme sebebiyle haram kılınan fiil:** Daha önce azaba maruz kalınan bir yerde konaklamanın haram kılınması buna örnektir. Söz konusu yasaklamanın amacı konaklama niyetinde olan kişilerin ibret alarak durumdan ders çıkarmalarını sağlamaktır.⁴⁷

⁴² Atar, *Fıkıh Usûlü*, 173.

⁴³ İbn Hazm, *el-İhkâm*, 7/22.

⁴⁴ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/367.

⁴⁵ Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn İbnü'l-Ferrâ, *el-Mesâilü'l-usûliyye min Kitâbi'r-Rivâyeteyn ve'l-vecheyn*, thk. Abdülkerim b. Muhammed el-Lâhim (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1985), 2/99.

⁴⁶ İbn Hazm, *el-İhkâm*, 2/8.

⁴⁷ Buhârî, "Enbiyâ", 17.

- **İrfâk (merhamet) sebebiyle haram kılınan fiil:** İftar etmeksizin art arda iki gün oruç tutma (savm-i visâl) buna örnek teşkil eder. Nitekim böyle tutulan oruç sebebiyle kişi, takatten düşebilmektedir.⁴⁸

- **Teşebbüh (benzerlik) sebebiyle haram kılınan fiil:** Güneşin doğuşu ve batışı vakitlerinde kılınan namaz, buna örnektir. Nitekim kimi gayrimüslimler ilgili vakitlerde güneşe secde ettiklerinden onlara benzememek maksadıyla bu vakitlerde namaz kılınması yasaklanmıştır.⁴⁹

- **Tenezzüh (kusur ve pislikten uzak durma) sebebiyle haram kılınan fiil:** Kişinin istincâ anında sağ eliyle cinsel uzvuna dokunmasının yasak olması buna örnek teşkil etmektedir.⁵⁰

- **İkrâm (saygınlık) sebebiyle haram kılınan fiil:** Hz. Peygamber'in soyundan gelenlere zekât verilmesi bu cihetten yasaklanmıştır.⁵¹

- **İstikzâr (kötü addedilme) sebebiyle haram kılınan fiil:** Hibede bulunan kişinin hibesinden rücu etmesi buna örnektir.⁵²

İctihâd mahsulü olan bu sebeplerin, yasaklanan fiilin anlamından istinbat edilerek ortaya çıkarıldığı muhakkaktır. Nitekim bahse konu sebeplere ilişkin serdedilen örneklerin bir kısmının hükmen haram; bir kısmının ise tahrîmen ya da tenzihen mekruh olduğu bilinmektedir.⁵³

1.3.2.2. Haram li-gayrihînin Çeşitleri ve Bazı Hususlar

Hükmün bilinmesine yol açan illet ya da sebeplerin zatın dışında kalan zaman, mekân ve durum mahiyetinde tezahür etmesi haram li-gayrihînin kendi içerisinde bazı çeşitlere ayrılmasına yol açmıştır. Bu çeşitleri şu şekilde izah etmek mümkündür:

⁴⁸ Siğnâkî, *el-Kâfi*, 2/637.

⁴⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *er-Risâle* (Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1940), 1/315; 322.

⁵⁰ Ahmed b. Abdirrahîm Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî, *Hüccetüllahi'l-bâliğa*, nşr. Seyyid Sâbık (Beyrut: Dâru'l-Cil, 2005), 1/300.

⁵¹ Buhârî, "Zekât", 60.

⁵² Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*, 1/565; Genel bilgi için bkz. Ali b. Muhammed Bârûm, "el-Haram li-gayrihî Dirâseten Nazariyyeten Tatbikiyyeten", *Mecelletü Câmî'atü Ümmü'l-Kurâ*, 47/1430, 80-81; Karadeniz, *Fıkıh Usûlünde Haram Ligayrihî Kavramı ve Hukûkî Neticeleri*, 60-61.

⁵³ Karadeniz, *Fıkıh Usûlünde Haram Ligayrihî Kavramı ve Hukûkî Neticeleri*, 61.

- **Ayrılabilir Vasıf Olması Bakımından Haram li-gayrihi:** Hayızlı bir kadının namaz kılması ve oruç tutmasının yasaklanması kadında beliren ve hayızdan ötürü büyük abdestsizlik olarak nitelenen vasıf sebebiyledir. Bu vasıf, kadından belli aralıkla ayrılabilse de var olduğu dönemlerde onun namaz kılmasına ve oruç tutmasına manidir.⁵⁴

- **Ayrılmaz Vasıf Olması Bakımından Haram li-gayrihi:** Bayram günlerinde oruç tutmak bu çeşit haram li-gayrihi kapsamındadır. Çünkü bayram günlerinde oruç tutulması, ondan ayrılması mümkün olmayan Allah'ın ziya-fetinden yüz çevirme vasfı sebebiyle yasaklanmıştır.⁵⁵

- **Harici Durumdan Ötürü Haram li-gayrihi:** Gasp edilmiş bir yerde namaz kınması bu çeşit haram li-gayrihiye örnek teşkil edebilir. Yerin gasp edilmesi, namazın aslı ya da vasfı konumunda olmayan harici bir durumdur. Yine kişinin, Cuma günü ezan saatinde alışveriş yapması bu nevi harama dâhil olmaktadır.⁵⁶

- **Şarttan Ötürü Haram li-gayrihi:** Erkeğin avret mahallini ipekten elbiselerle setrederek namaz kılması bu çeşit haram li-gayrihiye örnek gösterilebilir. Bilindiği üzere setr-i avret, namazın şartlarından olup bu şartın ifasının erkeğe kullanımı yasaklanan ipek türünden elbiselerle yapılması sahih değildir.⁵⁷

- Şer'î naslarda varit olan yasaklamanın haram li-gayrihi kategorisinde ele alındığının tespit edilebilmesi için yasaklanan fiilde bazı kıstasların mevcudiyeti önem arz etmektedir. Bu kıstasları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Yasaklamanın sebebinin fiilin özüne ilişkin olmadığı açık bir şekilde ifade edilmiş olması gerekmektedir. Kabir ziyaretinin yasaklanması, daha sonra ise buna müsaade edilmesi, kabir ziyaretine yönelik yasaklamanın sebebinin özel bir duruma müstenid olmasına bağlanmıştır. Nitekim kabir

⁵⁴ Semerkandî, *Mîzânü'l-usûl*, 759.

⁵⁵ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/81.

⁵⁶ Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer ed-Debûsî, *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fıkh*, nşr. Halil Muhyiddin el-Meys (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 52.

⁵⁷ Kelvezânî, *et-Temhîd*, 349; Bârûm, "el-Haram li-gayrihi Dirâseten Nazariyyeten Tatbikiyyeten", 81; Karadeniz, *Fıkıh Usûlünde Haram Li-gayrihi Kavramı ve Hukûkî Neticeleri*, 63-64.

ziyaretindeki yasaklanmanın sebebi, terk edilen cahiliye adetlerine yeniden dönme endişesidir. Binaenaleyh ilgili endişe, ortadan kalktığında buna bağlı olarak söz konusu yasaklamada ortadan kalkar.⁵⁸ Bir şeyin harici bir sebeple yasaklandığının nas yoluyla bilinmesi gerekir. Hz. Peygamber, piyasa araştırması fırsatı tanınmadan tüccarın elindeki malların satın alınmasını yasaklamıştır. Bu yasaklamanın sebebi, bahse konu akdin zatı veya vafına dönük olmayıp bilakis harici bir sebebe dayanmış olmasıdır.⁵⁹

- Yasaklama sebebinin hususileştirilmemesi aksine başka sebeplere de taalluk edip etmediği araştırılmalıdır. Örneğin Cuma namazı vaktinde yapılan alışverişin yasaklanmasının sebebi kişiyi Cuma namazına gitmekten alıkoymasıdır. Buna göre uyku, gezme, yeme-içme gibi fiiller de kişiyi Cuma namazına gitmekten alıkoyabilmektedir. Binaenaleyh söz konusu Cuma namazı vaktindeki alışveriş yasağı, örnek olup Cuma namazına gitmeye mani olan diğer durumları da kapsamaktadır.⁶⁰

1.3.2.4. Haram li-gayrihî ile Haram li-zâtihî Arasındaki Bazı Farklar

Usûl kaynaklarında haram li-gayrihî ile haram li-zâtihî arasında birtakım farklara yer verilmiştir. Bu farkların, bazen her iki mefhumun ihtiva ettiği mahiyetten bazen de hukûkî sonuçlarından neşet ettiği söylenebilir. Bu farkları kısaca şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Haram li-gayrihî olan fiildeki haramlık, söz konusu fiilin haram olmasına sebebiyet veren ârizî bir durumdan ötürüdür. Buna göre bahse konu ârizî durum ortadan kalksa fiil meşru hale gelir. Bayram gününde tutulan oruç buna örnek gösterilebilir. Haram li-zâtihî olan fiildeki haramlık ise ilgili fiilin haram olmasına sebebiyet veren noksanlığın ârizî değil de tamamen zâtında yer almasından kaynaklanmaktadır. Fiilin zâtında yer alan noksanlığa neden olan durum, ilgili fiilin zatına taalluk eden sebep, rükün veya şarttan birindeki halelden kaynaklanmaktadır. Sebepteki halele mahremle evlenilmesi; rü-

⁵⁸ Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr 'an usûli Fahri'l-İslâm el-Bezdevî*, nşr. Abdullah Muhammed Ömer (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 3/277.

⁵⁹ İbnü'l-Ferrâ, *el-Mesâilü'l-usûlî*, 355.

⁶⁰ Bârûm, *el-Haram li-gayrihî Dirâseten Nazariyyeten Tatbikiyyeten*, 81-82; Karadeniz, *Fıkıh Usûlünde Haram Li-gayrihî Kavramı ve Hukûkî Neticeleri*, 65-66.

kündeki halele müşrik bir bayanla nikâhlanması; şarttaki halele de abdestsiz namaz kılınması örneği verilebilir.⁶¹

- Haram li-gayrihî ârızî bir sebepten ötürü çirkin sayılmaktadır. Dolayısıyla ârızî durumun zâil olması halinde haramlığına sebebiyet veren haramlık vasfı ortadan kalkmaktadır. Kişinin, hayızlı eşiyile cinsî temasta bulunması buna örnek verilebilir.⁶² Haram li-zâtihî ise ârızî değil tamamen zâtı itibarıyla çirkin addedilmiştir. Nikâhsız biriyle cinsî temasta bulunulması buna örnek gösterilebilir. Nitekim zina olarak tesmiye edilen bu durum, hiçbir surette güzel görülmemiştir.⁶³

- Haram li-gayrihî olan fiil, ihtiyaç halinde mubah olur. Örneğin kadının avret mahalline bakılması haramdır. Ancak bu durum tedavi maksadı güderse bunda herhangi bir sakınca görülmez. Haram li-zâtihî olan fiil ise zaruret olmadıkça asla mubah olmaz. Ölüm tehlikesi gibi bir zaruretin olması durumunda içki içilmesi buna örnek teşkil eder.⁶⁴

- Haram li-gayrihî olan fiilde haramlık, ârızî bir vasfa taalluk etmektedir. Başkasının alışverişi üzerine alışverişte bulunmak buna örnek teşkil eder. Söz konusu alışveriş, genel kanaate göre hukuken geçerli olsa da kişi, günahkâr sayılır. Haram li-zâtihî olan fiildeki haramlık ise ârızî vasfa değil ilgili fiilin mahiyet ve efradına taalluk eder. Erkek hayvanların menisinin satımı buna misal verilebilir.⁶⁵

- Haram li-zâtihî olan fiiller, beş esası (can, mal, din, nesil ve akıl) doğrudan fesada götüren hususlarla ilintilidir. Bu yüzden hırsızlık, adam öldürme, zina etme gibi eylemler zât-ı itibarıyla haram sayılmışlardır. Ancak haram li-gayrihî olan fiiller, söz konusu beş esasa doğrudan zarar vermemektedir.

⁶¹ Abdülvehhâb Hallâf, *İlmu usûli'l-fıkıh* (Mısır: Mektebetü'd-Da've, ts), 114.

⁶² Muhammed Emîn b. Mahmûd Emîr Pâdişâh, *Teysîrü't-Tahrîr* (Mekke: Dâru'l-Bâz, ts), 1/377.

⁶³ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/81; Sadrüşşerîa, *et-Tenkîh*, 405.

⁶⁴ Karadeniz, *Fıkıh Usûlünde Haram Ligayrihî Kavramı ve Hukûkî Neticeleri*, 67.

⁶⁵ Ebü'l-Berekât Abdullâh b. Ahmed en-Nesefî, *Keşfü'l-esrâr şerhu'l-Musannif 'ale'l-Menâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts), 1/141-142.

Örneğin elma yeme fiili haram olmamasına rağmen elmanın bir başkasına ait bahçeden koparılıp yenilmesi, haram kabul edilmiştir.⁶⁶

2. Haram li-gayrihînin Fürû-i Fıkıhtan Bazı Örnekleri

Haram li-gayrihî bünyesinde hem lâzîmî hem de mücâvir vasıf bulunmaktadır. Konunun izahı sadedinde her iki vasıf için fûru-ı fıkıh eserlerinde hayızlı kadınla cinsî temasta bulunulması, hayızlı kadının boşamaya konu olması, günahkâr kişinin yolculuğa çıkması, zina suçunun sıhrî mahremiyet oluşturması ve daha pekçok meseleye yer verilmiştir. Ancak haram li-gayrihînin fikhî yansıması hususu, çalışmanın kapsamı dikkate alınarak usûl eserlerinde bu meselelerden örnekleme bakımından kendinden sıklıkla söz ettiren birkaç mesele üzerinden incelenecektir.

2.1. Mekruh Vakitlerde Namaz Kılınması

Allah Teâlâ, kendisinden başkasına ibadet edilmesini ya da bunu çağrıştıracak tutum ve davranışlara girilmesini yasaklamış; Hz. Peygamber de bazı vakitlerde namaz kılmanın mekruh olduğuna değinmiştir.⁶⁷ Meseleyi irdeleyen müctehidler ise bahse konu rivâyetlerdeki vakitlerin, Mecusilerin ibadet vakitleri olduğunu beyan etmişler, bu vakitlerde namaz kılmanın hoş karşılanmamasının sebebini, Müslümanların ibadet vakitleri hususunda Mecusilere benzememesine bağlamışlardır. Bunda güdülen temel gaye ise Müslümanlarda kimlik ve ibadet bilincinin geliştirilmek istenmesidir.⁶⁸ Namaz kılınmamasına dair mezkûr rivâyetlerde geçen kerâhet derecesindeki yasaklama veya kısıtlama, baskın kanaate göre nâfile namazlara mahsus olup farz veya kaza namazlar bu kapsamda değerlendirilmemiştir.⁶⁹

⁶⁶ Muhammed Ebû Zehra, *Usûlü'l-fikh* (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1958), 43; Bârûm, el-Haram li-gayrihî Dirâseten Nazariyyeten Tatbikiyyeten, 79-80; Karadeniz, *Fıkıh Usûlünde Haram Ligayrihî Kavramı ve Hukûkî Neticeleri*, 66-69.

⁶⁷ İbn Mâce "Salât", 30; Buhârî "Salât", 30.

⁶⁸ Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, nşr. Sâlim Muhammed Atâ-Muhammed Ali Mu'avvaz (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 1/46; Muhammed b. Ali el-Vellûvî el-Asyûbî, *Zahîretü'l-'ukbâ fi şerhi'l-Müctebâ'* (Riyad: Dâru'l-Mi'râc- Dâru Âl Barûm, 1996-2003), 7/294-296.

⁶⁹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb* (Mısır: İdâretü't-Tibâ'atü'l-Müniriyye, ts), 1/170; Rifat Yıldız, *Kerâhet Vakitlerinde Namaz Kılınması Konusuna Usûlî Yaklaşım*, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42, (Aralık 2019), 65.

Usûl bilginleri, mekruh vakitlerde kılınan nâfile namazın sahih olup olmadığı hakkında ihtilaf etmişlerdir. Şâfiî ve Hanbelî usûlcülere göre mekruh addedilen vakitlerde kılınan nâfile namazlar hükmen bâtıldır. Çünkü konuya ilişkin rivâyetlerdeki yasaklama, namazın lâzîmî vasfı olan vakte dairdir.⁷⁰ Ancak Hanefî ve Mâlikî usûl bilginleri, mekruh vakitlerde kılınan nâfile namazların bâtil değil aksine sahih olduğu kanaatindediler. Çünkü konuya ilişkin rivâyetlerdeki yasaklama, namazın zatına yönelik değil, aksine mücâvir vasfı olan vakte yöneliktir. Binaenaleyh, her ne kadar mekruh vakitlerde nâfile namaz kılınması fiilen kabih/çirkin sayılsa da söz konusu kabihlik -ilgili rivâyetlerden anlaşıldığı üzere- Hz. Peygamber tarafından tayin edilen vakitlerin kendisinde bulunmakta olup kılınan nâfile namazın rükün veya şartlarında yer almamaktadır. Bu vakitlerin kabih olmasının temel sebebi ise namazın bu vakitlerde kılınması durumunda Mecusilere benzeme endişesidir.⁷¹ Dolayısıyla bu vakitlerde kılınan nâfile namaz hükmen sahih; ancak vakitten ötürü fiilen kabih kabul edilmiştir.⁷²

Bu itibarla mekruh vakitlerde kılınan nâfile namaza dair yasaklama veya kısıtlamanın, namazın zatına yönelik değil, Mecusilere muhalefet etme adına vakte dönük olduğu aşikârdır. Kaldı ki söz konusu yasaklama veya kısıtlama, haber-i vâhidle sabit olup ihtiva ettiği anlam açık olduğundan zannîlik ifade etmektedir. İlgili izahattan anlaşıldığı üzere mekruh vakitlerde kılınan nâfile namazların hükmünün haram li-gayrihî kabilinden olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır.⁷³

2.2. Gasp Edilen Yerde Namaz Kılma

Mutlak surette gasp, suç olup haram sayılmıştır. Nitekim Hz. Peygamber, *"Her kim hakkı olmadığı halde bir karış yeri zulüm yoluyla alırsa, o yer kıyamet günü"*

⁷⁰ Takiyyuddîn Ebü'l-Bekâ Muhammed b. Ahmed İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-Kevekebi'l-münîr* (Mısır: Mektebetü'l-Ubeykân, 1997), 417; Hasan b. Muhammed el-Attâr, *Hâşiyetü'l-Attâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1830), 1/500.

⁷¹ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/81; Sadrüşşerîa, *et-Tenkîh*, 387; Emîr Pâdişâh, *Teysîrû't-Tahrîr*, 1/397.

⁷² Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed el-Mahallî, *el-Bedru't-tâli' fi halli Cem'i'l-cevâmi'* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 1/150-151; Karadeniz, *Fıkıh Usûlünde Haram Li-gayrihi Kavramı ve Hukûkî Neticeleri*, 134-135.

⁷³ Bârûm, *el-Haram li-gayrihi Dirâseten Nazariyyeten Tatbikiyyeten*, 112-115.

nünde yedi kat olarak boynuna geçirilir”⁷⁴ buyurarak gaspın cezaya maruz bırakan çirkin bir eylem olduğunu ifade etmiştir. Binaenaleyh başkasına ait olan herhangi bir şeyin (yer, elbise vs.) gasp edilmesi caiz değildir.⁷⁵

Gasp edilen yerde kılınan namaz konusunu Hanefî usûlcüler, “kabih li-gayrihî mücâviren”; mütekellim usûlcüler ise “vücubuyla tezat teşkil etmeyen nehiy” alt başlığında incelemişlerdir. Gasp edilen bir yerde kılınan namazda her ne kadar kabihlik/çirkinlik vasfı söz konusu olsa da söz konusu kabihliğin namazın zatına taalluk eden lâzimî bir vasıf olmadığı aksine ondan ayrılabilen mücâvir bir vasıf olduğu anlaşılmaktadır. Mücâvir vasıf, fiilin vasfından ayrılabilir olsa da nehye konu olan fiile yakın olabilir. Ancak bu yakınlık, mücâvir olan şey ile nehye konu olan fiil arasında mana cihetinden mülâzemetin olduğu anlamını vermez.⁷⁶ Bu itibarla ilgili meselenin haram li-gayrihî kapsamında olup olmaması bağlamında İslâm âlimleri, gasp edilen yerde kılınan namazın hükmünü tartışmışlardır.⁷⁷ Hanefî, Mâlikî, iki vecihten birinde Şâfiî ve bir rivâyette Ahmed b. Hanbel’e (ö. 241/855) göre böyle bir yerde kılınan namaz sahihtir.⁷⁸ Onların bu konudaki delillerinden bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Şer’î naslarda gasp edilmiş olup olmamasına bakılmaksızın yeryüzünün mescid kılındığı ifade edilmiştir.⁷⁹

- Gasp edilen bir yerde namaz kılınması eyleminde biri emredilen (namaz kılmak) diğeri ise nehyedilen (gasp fiili) olmak üzere iki husus söz konusudur. Bu durumda her ne kadar söz konusu eylem birbirinden farklı iki hükmü (emir ve nehiy) kendinde cem etmiş olsa da esas itibarıyla her biri

⁷⁴ Buhârî, “Mezâlim”, 14.

⁷⁵ Ebü’l-Hasen Ali b. Halef İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, nşr. Ebü Temîm Yâsir b. İbrâhîm (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 2003), 6/580.

⁷⁶ Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, 1/81; Sadrüşşerîa, *et-Tenkîh*, 410; Molla Fenârî, *Fusûlü’l-bedâi’*, 1/239; Karadeniz, *Fıkıh Usûlünde Haram Li-gayrihî Kavramı ve Hukûkî Neticeleri*, 107.

⁷⁷ İbnü’l-Ferrâ, *el-Mesâilü’l-usûliyye*, 158.

⁷⁸ Bedruddîn Muhammed b. Bahadır ez-Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhît fi usûli’l-fikh* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2000), 1/210.

⁷⁹ Bakara 2/14-15; Müslim, “Mesâcid”, 3.

ayrı cihete yöneliktir. Bundan dolayı böyle bir yerde kılınan namazın sıhhati-ne hâlel gelmez.⁸⁰

- Emrolunması ile namaz, nehyolunması ile de gasp birbirinden farklı şeylerdir. Aralarında mülâzemet ilişkisi bulunmamaktadır. Binaenaleyh namaz ve gasp eylemlerinden biri varken diğeri olmayabilir. Bu bağlamda namazın, gasp edilmiş bir yerde kılınması, makbul olduğu hakikatini değiştirmez. Bu durum, şuna benzer: Şâri', gıybeti yasaklamıştır. Söz konusu yasaklı eylemi oruçlu ihlal ettiğinde orucunun bâtil olduğunu kimse ifade edemez. Çünkü orucu bozan durumlar arasında gıybeteye yer verilmemiştir.⁸¹

- Mutlak surette namazın sahih olması rükün ve şartlarının yerine getirilmesiyle mümkündür. Bu durumda gasp edilen bir yerde kılınan namaz sahih kabul edilir. Çünkü gasp, harici bir durum olup namazın rükün ve şartlarını ihlal etmemektedir.⁸²

Gasp edilen yerde kılınan namazın sahih olduğu kanaatini benimseyen bu hukukçular, böyle bir yerde kılınan namazdan sevap elde edilemeyeceği hakkında farklı görüş beyan etmişlerdir. Kimileri namazın eda edildiği gasp mahallini dikkate alarak sevabın elde edilemeyeceğini söylerken; kimileri de sevabın elde edileceğini ancak kişinin gasp suçunu irtikâp etmesi sebebiyle cezaya maruz kalacağını ifade etmişlerdir.⁸³

Nazzâm (ö. 231/845) hariç Mutezili bilginler, sahih kanaatte Şâfiî hukukçular ile Hanbelîlerin kâhir ekserisi ve bir rivâyette İmam Mâlik (ö. 179/795)

⁸⁰ Ebû İshâk İbrahim b. Ali eş-Şirâzî, *el-Mühezzebe* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts), 1/123; Leknevî, *Fevâtihi'r-rahâmût*, 43; Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ eş-Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen (Huber: Dâru İbni Affân, 1997), 1/49; Fahrüddîn er-Râzî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer, *el-Mahsûl fî 'ilmi usûli'l-fikh*, thk. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Alvânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996), 2/286.

⁸¹ Seyfüddîn Ali b. Muhammed el-Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, tkl. Abdürrezzâk Afîfî (Dımaşk-Beyrut: el-Mektebû'l-İslâmî, 1406), 3/277; İbn Rüşd el-Hafîd, *ed-Darûrî*, 13.

⁸² Muhammed b. Sâlih İbn Useymîn, *eş-Şerhu'l-mümtî 'alâ Zâdi'l-müstakni'*, thrc. Muhammed b. Süleymân (Demmam: Dâru İbni'l-Cevzî, 1422-1428), 2/249-250; Bârûm, *el-Haram li-gayrihi Dirâseten Nazariyyeten Tatbikiyyeten*, 111.

⁸³ Leknevî, *Fevâtihi'r-rahâmût*, 161-162; İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 2/239; Nevevî, *el-Mecmû'*, 3/164; Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Ba'li, *el-Muhtasar fî usûli'l-fikh* (Mekke: Câmî'atü'l-Melik Abdülaziz, ts), 63.

gasp edilen bir yerde kılınan namazın sahih olmadığını aksine bâtil olduğunu ifade etmişlerdir.⁸⁴ Bu görüşü savunanların ileri sürdükleri delillerden bazıları şöyledir:

- Emir ve nehiy birbirine zıt unsurlar olup bir fiilde cem olması mümkün değildir. Çünkü iki zıt unsuru taşıyan fiilin icrasıyla mükellefin aynı anda hem sevap kazandığı hem de günah yüklendiği söylenemez. Bu durumda gasp edilen yerde kılınan namaz, gasp eylemi gibi nehye konu olmaktadır. Dolayısıyla söz konusu yerde eda edilen namaz, ibadet vasfını taşımamaktadır.⁸⁵

- Şâfiî hukukçu Nevevî'nin (ö. 676/1277) aktardığına göre gasp edilen bir yerde namaz kılmak, ittifakla haramdır.⁸⁶

- İbadete doğrudan taalluk eden yasaklı eylemlerin ihlal edilmesi söz konusu ibadeti hükmen geçersiz kılmaktadır. Abdestsiz bir şekilde kılınan namaz, buna misal verilebilir. Buna göre abdestsiz kılınan namaz, kat'î surette geçersizdir. Çünkü masiyetin (abdestsiz bir şekilde namaz kılmak) olduğu yerde takarrub (yapılan ibadetle Allah'a yakınlaşma) düşünülemez. Bu durum gasp edilen yerde kılınan namaz hakkında da geçerlidir. Şöyle ki namazın edası kıyam, rükû ve secde gibi takarrub amacı taşıyan fiiller ile mümkündür. Bu fiillerin gasp edilen bir yerde ifası ise masiyet olduğundan nehye konu olmaktadır. Nehye konu olan bir fiil ise ibadete konu olamaz.⁸⁷

Gasp edilen yerde kılınan namazın bâtil olduğu kanaatini benimseyen bu hukukçular, böyle bir yerde kılınan namazın kazasının gerekip gerekmediği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Kimileri kazasının gerektiğine; kimileri de gerekmediğine hükmetmişlerdir.⁸⁸

⁸⁴ Muhammed b. Ali Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed fi usûli'l-fıkh*, nşr. Muhammed Hamîdullah (Dımaşk: el-Ma'hedü'l-İlmiyyî'l-Firânsî lî'd-Dirâseti'l-Arabiyye, 1964), 181; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 1/210; Nevevî, *el-Mecmû'*, 3/164.

⁸⁵ Cüveynî, *Kitâbü't-Telhîs fi usûli'l-fıkh*, thk. Abdullah en-Nebâli-Beşîr Ahmed el-Ömerî (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1996), 1/482-485; İbn Useymîn, *eş-Şerhu'l-mümti'*, 2/249.

⁸⁶ Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, 1/133; Nevevî, *el-Mecmû'*, 3/164.

⁸⁷ Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, 1/133-136; Karadeniz, *Fıkıh Usûlünde Haram Ligayrihî Kavramı ve Hukûkî Neticeleri*, 106.

⁸⁸ Cüveynî, *Kitâbü't-Telhîs*, 1/494; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 1/210; Nevevî, *el-Mecmû'*, 3/164; Ba'î, *el-Muhtasar*, 63.

2.3. Cuma Namazı Vaktinde Alışveriş Yapılması

Şâri', "Ey inananlar! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında, alışverişi bırakıp hemen Allah'ı anmaya koşun"⁸⁹ buyurarak Cuma vaktinde alışveriş yapılmasını yasaklamıştır. Söz konusu yasaklama, Cuma namazını kılmakla mükellef olan kimseler hakkında olup Cuma namazı kılmakla yükümlü olmayan kadın, çocuk ve yolcular için geçerli değildir. İlgili âyetten hareketle cumhur-ı fukaha Cuma namazı için günümüzde "iç ezan" diye tabir edilen "ikinci ezan" okunduğu sırada yapılan icare, sulh vb. muâmelât kapsamına giren her türlü alışverişin yasaklandığını ifade etmişlerdir.⁹⁰

Hanefî usûlcüler Cuma namazı vaktinde alışveriş yapılmaması meselesini kabih li-gayrihi mücâviren;⁹¹ mütekellim usûlcüler ise menhiyyün 'an'ın zatının dışında bir şeye raci olan aynı zamanda vücutuyla tezat teşkil etmeyen nehiy alt başlığında ele almışlardır.⁹²

Esasen alışveriş, zâtı itibarıyla mubah bir eylemdir. Ancak fukaha, Cuma vaktindeki alışveriş yasağını, alışveriş gibi bir meşgale sebebiyle Cuma namazının kaçırılmasına bağlamışlardır.⁹³ Bu itibarla Cuma namazı vaktinde alışverişle meşgul olunması, kişinin namaza iştirak etmesine mani lâzîmî bir vasfı değil aksine mücâvir bir vasfı olarak değerlendirilmiştir. Bu durum, mezkûr vakitte yapılan alışverişin nehyinin, haram li-gayrihi cinsinden tespit edilme-

⁸⁹ Cum'a 62/9.

⁹⁰ Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Muhammed İbn Kudâme, *eş-Şerhu'l-kebîr 'alâ metni'l-Mukni'*, nşr. Dâru'l-Menâr (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1983), 2/188; Ebü'l-Hasen el-Mâlikî, *Kifâyetü't-tâlîbi'r-rabbânî* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1412), 1/467. Ancak Hanbelîlere göre Cuma vaktinde, alışveriş dışındaki icare, sulh ve nikâh gibi akitlerin yapılması mekruh değildir. Çünkü âyetteki nehiy, alışverişe yöneliktir. Alışveriş dışındaki söz konusu akitler, Cuma namazına iştirak etmekten alıkoyma bakımından alışverişe denk değildir. Çünkü bu akitler, vukuu az akitlerdendir. Dolayısıyla bunları alışverişe kıyas edilmesi sahih değildir. Ebü İshâk İbrâhîm b. Muhammed İbn Müflih, *el-Mübdî' fi şerhi'l-Mukni'*, nşr. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâil eş-Şâfiî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 4/41; İbrâhîm b. Muhammed İbn Duveyyân, *Menârü's-sebil fi şerhi'd-Delîl* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1989), 1/310.

⁹¹ Siğnâkî, *el-Kâfi*, 2/657; Sadrüşşerîa, *et-Tenkîh*, 414.

⁹² Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, 1/140; İsnevî, *Nihâyetü's-sûl*, 177.

⁹³ İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 1/605; Tûfi, *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*, 2/440.

sine sebep olmuştur.⁹⁴ Binaenaleyh Hanefî bilginlerin ekserisi, Cuma vaktinde yapılan alışverişin hükmünü “tahrîmen mekruh” olarak ifade etmişlerdir. Nitekim Cuma vaktinde yapılan alışverişe yönelik nehyin sübutu kat’î, delâleti zannî olmakla birlikte nehye konu olan vasıf mücâvirdir. Buna mukabil Hanefîlerden Bâbertî (ö. 786/1384) ve İbn Melek (ö. 821/1418’den sonra) bahse konu alışverişini tenzîhen mekruh olarak değerlendirmişlerdir.⁹⁵ Cumhur-ı fukaha ise Cuma vaktinde yapılan alışverişin hükmünü “haram” terimi ile ifade etmişlerdir.⁹⁶

Usûlcülerin Cuma vaktinde yapılan alışveriş meselesine ilişkin bu değerlendirmeleri, ilgili vakitte yapılan alışverişin sahih olup olmadığı tartışmasını da beraberinde getirmiştir. Şöyle ki Hanefî ve Şâfiî müctehidler söz konusu alışverişin zât ve vasıf itibarıyla sahih olduğuna hükmetmişlerdir.⁹⁷ Çünkü ilgili alışverişteki fesad, akdin rükün ya da sıhhat şartlarında değil harici bir durum sebebiyledir. Yani Cuma vaktinde yapılan alışverişin sahih olmasının sebebi alışveriş yasağının akdin haricindeki bir durumdan kaynaklanması ve bu yasağın yapılan alışverişin sıhhatine hâlel getirmemesidir. Ayrıca Cuma vaktinde yapılan alışverişin sahihliği, gasp edilen bir mekânda kılınan namazın sıhhatine benzetilmiştir. Bunun yanında “Alışverişini bırakınız”⁹⁸ ifadesindeki nehiy, alışverişin lâzîmî vasfına taalluk etmemekte olup mücâvir vasfına (Cuma namazının yapılan alışveriş sebebiyle kaçırılmasına) ilişkindir. Bu durum ise Cuma saatinde yapılan alışverişini bâtil kılmaz.⁹⁹

⁹⁴ Âmidî, *el-İhkâm*, 2/188; Ebü'l-Menâkıb Mahmûd b. Ahmed ez-Zencânî, *Tahrîcü'l-fürû' 'ale'l-usûl*, thk. Muhammed Edîb Sâlih (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982), 170; Abdülkâdir b. Ahmed b. Bedrân, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmam Ahmed b. Hanbel* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996), 113.

⁹⁵ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 2/482; Emîr Pâdişâh, *Teyşîrü't-Tahrîr*, 1/404; 2/327; Karadeniz, *Fıkıh Usûlünde Haram Ligayrihi Kavramı ve Hukûkî Neticeleri*, 112.

⁹⁶ Nevevî, *el-Mecmû'*, 12/119; Mansûr b. Yûnus el-Buhûtî, *Keşşâfî'l-knâ' 'an metni'l-İknâ'* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1983), 3/180; Ebü'l-Hasen el-Mâlikî, *Kifâyetü't-tâlibi'r-rabbânî*, 1/467.

⁹⁷ Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, *el-Asl*, thk. Muhammed Boynukalın (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012), 4/426; Nevevî, *el-Mecmû'*, 4/500.

⁹⁸ Cum'a 62/9.

⁹⁹ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî-Müessesetü't-Târîhi'l-'Arabî, 1992), 5/341-342; Şîrâzî, *el-Mühhezzeb*, 1/207; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Vasît fi'l-mezheb*, nşr. Ahmed Mahmûd İbrâhim

Mâlikîlerin kâhir ekserisine göre Cuma vaktinde yapılan alışveriş fasid-dir. Nitekim “*Alışverişi bırakınız*”¹⁰⁰ âyetindeki nehiy, alışverişin Cuma namazından alıkoyması, söz konusu namazın tamamının ya da bir kısmının kaçırılmasına neden olması gerekçelerinden hareketle yapılan alışverişi fasid kılmaktadır.¹⁰¹ Bu itibarla Mâlikîlerde meşhur olan görüşe göre bu vakitte yapılan alışveriş feshedilmelidir.¹⁰² Hanbelîler ise Cuma vaktinde yapılan alışverişin sahih olmadığına kâil olmuşlardır.¹⁰³ Nitekim “*Her kim bizim bu işimizde o dinden olmayan yeni bir şey ihdâs ederse o iş, reddolunur*”¹⁰⁴ rivâyeti bağlamında Cuma vaktinde yapılan alışveriş, İslâm’ın benimsemiş olduğu alışveriş şekline ters düşmektedir.¹⁰⁵

2.4. Bayram Günlerinde Oruç Tutulması

Genel anlamda oruç tutmak, dinin emrettiği ya da tavsiye ettiği ibadetlerdendir. Ancak bazı günler vardır ki bu günlerde oruç tutmak yasaklanmış ya da hoş karşılanmamıştır.¹⁰⁶ Bu günlerin başında bayram (Ramazan ve Kurban) günleri gelmektedir. Nitekim Hz. Peygamber, Ramazan bayramının birinci günü ile Kurban bayramının dört günü olmak üzere iki vakitte oruç tutulmayacağını bundan sakınılması gerektiğini bildirmiştir.¹⁰⁷

İlgili naslar doğrultusunda bayram günlerinde oruç tutulmasının yasaklanması bu günlerin yeme, içme ve sevinç günleri olmalarına matuf olmasıdır. Şöyle ki Ramazan bayramı, bir ay boyunca tutulan orucun ardından verilen “ziyafet” hükmünde görülmüş, binaenaleyh Ramazan bayramının ilk günü bu cihetten bir aylık Ramazan orucunun iftarı sayılmıştır. Böyle bir günde oruçlu olmak ise Allah Teâlâ’nın sembolik ziyafetinden yüz çevirme manası

(Kahire: Dâru’s-Selâm, 1997), 3/63; Takıyyüddîn es-Sübki, *el-İbhâc*, 1/188; Molla Fenârî, *Fusûlü’l-bedâi’*, 2/48.

¹⁰⁰ Cum’a 62/9.

¹⁰¹ Tûfi, *Şerhu Muhtasari’r-Ravza*, 2/440. Ebü’l-Hasen el-Mâlikî, *Kifâyetü’t-tâlîbi’r-rabbânî*, 467.

¹⁰² Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 3/409.

¹⁰³ İbn Kudâme, *eş-Şerhu’l-kebîr*, 4/39.

¹⁰⁴ Buhârî, “Bey”, 60.

¹⁰⁵ İbn Useymîn, *eş-Şerhu’l-mümti’*, 5/12.

¹⁰⁶ Buhâtî, *er-Ravzü’l-mürbi’ şerhu Zâdi’l-müstekni’*, thr. Abdülkuddûs Muhammed Nezir (Riyad-Beyrut: Dâru’l-Müeyyed – Müessesetü’r-Risâle, ts), 241.

¹⁰⁷ Buhârî, “Savm”, 65.

taşımaktadır. Yine Kurban bayramı günleri de Allah adına kesilen kurbanlar sebebiyle ziyafet günleri olarak görülmüştür. Nitekim Hz. Peygamber, Kurban bayramı günlerini yeme, içme ve Allah'ı zikretme günleri olarak tavsif ederek bu günlerin ziyafet günleri olduğuna vurguda bulunmuştur.¹⁰⁸

Hanefî usûlcüler bayram günleri oruç tutulması meselesini kabih li-gayrihî mücâviren;¹⁰⁹ mütekellim usûlcüler ise menhiyyün 'anh'ın aslına değil vasfına taalluk eden nehiy başlığında ele almışlardır.¹¹⁰ Bu meselede asıl, zâtî itibarıyla kabih olmayan oruç ibadetidir. Orucun vasfı ise eda edildiği vakit olan bayram günleridir. Orucun vasfını teşkil eden bu günlerde oruç tutulması, yukarıda ifade edildiği üzere Allah'ın ziyafetinden yüz çevirme olarak görüldüğünden şâri' tarafından nehye konu olmuş ve kabih addedilmiştir.¹¹¹ Bu durum, mezkûr günlerde tutulan orucun sahih olup olmadığı tartışmasını beraberinde getirmiştir. Şöyle ki İslâm hukukçularının kâhir ekserisine göre bayram günlerinde tutulan oruç, haram li-gayrihî cinsinden olduğundan hukuken bâtıldır. Çünkü bu günlerde oruç tutulmayacağına dair nehiy, orucun lâzimî ya da harici vasfına ilişkin olmayıp tamamen zatına yöneliktir. Bir başka ifadeyle bu günlerde oruç tutulmasının nehyinin asıl sebebi, "Allah'ın ziyafetinden yüz çevirme" olduğu sarih değildir. Zira oruç, yemek yemenin zıddıdır. Hâl böyle iken kişiye, oruç tutmaması gereken bir günde aynı anda hem "Allah'ın ziyafetine katıl" hem de "oruç tut" demek tenakuzdan öteye gitmez.¹¹² Mâlikî usûlcü İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249) ise meseleye dair "Fiilin vasfına yönelik olan nehiy, fiilin aslının vücûbiyeti ile çelişmektedir" şeklinde görüş beyan ederek bu tenakuzu dile getirmiştir. Binaenaleyh kişinin bayram günlerinde oruç tutulmasına ilişkin nehiy sebebiyle oruç tutması doğru ol-

¹⁰⁸ Müslim, "Sıyâm", 144; İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzır*, 1/147; Molla Fenâri, *Fusûlü'l-bedâi'*, 1/239.

¹⁰⁹ Molla Fenâri, *Fusûlü'l-bedâi'*, 1/239.

¹¹⁰ Attâr, *Hâşiyetü'l-'Attâr*, 1/147; 1 /500; Karadeniz, *Fıkıh Usûlünde Haram Ligayrihî Kavramı ve Hukûkî Neticeleri*, 128.

¹¹¹ Siğnâkî, *el-Kâfi*, 2/624-627; Semerkandî, *Mizânü'l-usûl*, 232-233.

¹¹² Sadrüşşerîa, *et-Tenkîh*, 1/406; Merdâvî, *et-Tahbîr*, 3/1109; Ebü'l-Berekât Ahmed b. Muhammed ed-Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebîr* (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, ts), 1/188; İbn Useymîn, *eş-Şerhu'l-mümî'*, 6/525.

maz.¹¹³ Şâfiî usûlcülerden Bedruddîn ez-Zerkeşî (ö. 794/1392) meseleyi izah etme amaçlı şu açıklamalara yer vermiştir: “Nehiy, nehyedilen şeyin aksini istemesi durumunda neticesi, zâtı itibarıyla kabihdir. Ayrıca nehyde asıl olan zâtı itibarıyla kabihliktir. Dolayısıyla vârid olan nehiy sebebiyle herhangi şer’î bir mesele hakkında kendisine mahsus bir delil bulunmadıkça cihetlerin çokluğuna hükmedilmez. Çünkü bayram günlerinde oruç tutulmamasına ilişkin varit olan nehiy, orucun kendisine taalluk etmektedir. Söz konusu nehyin, orucun bizzat kendisi dışında harici bir duruma raci olduğunu ifade edebilmek ancak ve ancak bir delille mümkündür. Bahse konu delile ise rastlanmamıştır. O halde bayram günlerinde tutulan orucun şer’an bâtil olduğuna hükmedilir.”¹¹⁴

İlgili meselede kâhir fukahaya mukabil görüş beyan eden Hanefî hukukçulara göre ise bayram günlerinde oruç tutulması aslı itibarıyla meşru; vasfı itibarıyla ise fasiddir. Orucun aslı, kişinin Allah rızası için yeme, içme ve cinsî münasebetten kaçınması; vasfı ise eda mahalli olan bayram günleridir. Binaenaleyh bayram günlerinde oruç tutulmamasına dair varit olan nehiy, fiilin zatına yönelik değil aksine bayram günleri olan vasfına dönüktür. Bu itibarla söz konusu günlerde tutulan oruçtaki eksiklik, orucun tutulduğu vakitten kaynaklıdır. Vakit ise, orucun mahiyetinden ayrılmayan vasfı olması hasebiyle cüz’ü teşkil etmektedir. Cüz’ün vasfı küllün vasfı mesabesinde olduğundan vaktin vasfı olan bayram günleri, orucun da vasfı olur. Bununla birlikte bayram günlerinde oruç tutulmasına yönelik nehiy, oruçta bulunan “Allah’ın ziyafetinden yüz çevirme” maksadından tezahür etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber, “*Bayram günleri yeme, içme ve Allah’ı anma günleridir*” buyurarak buna işaret etmiştir. Bu hadisten de anlaşıldığı üzere ilgili nehiy, tamamen vasfı konumunda olan vakte ilişkin olup kabihlik orucun aslına değil söz konusu vasfına taalluk etmektedir.¹¹⁵ Bu veriler doğrultusunda Hanefîler, bayram günlerinde oruç tutulmasına dair aktarılagelen nehyin sübutunun zannî, delaletinin ise ka’î olmasından hareketle bu günlerde oruç tutulmasını hük-

¹¹³ Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer İbnü’l-Hâcib, *Muhtasarü Müntehe’s-sûl ve’l-emel fi İlme’l-usûl ve’l-cedel* (Beirut: Dâru İbn Hazm, 2006), 1/692.

¹¹⁴ Zerkeşî, *el-Bâhru’l-muhît*, 2/170.

¹¹⁵ Pezdevî, *Usûlü’l-Bezdevî*, 55; Semerkandî, *Mizânü’l-usûl*, 232-233.

men “haram ligayrihi” değil de “tahrîmen mekruh” olarak değerlendirmişlerdir.¹¹⁶

2.5. Hülle Yoluyla Yapılan Nikâh

Câhiliye dönemi ve İslâm’ın henüz ilk yıllarında boşama konusunda bir sınırlama yoktu. Erkekler tarafından istismar edilen bu durumdan kadınlar olumsuz etkilenmekteydi. Bunun üzerine Allah Teâlâ boşama ile ilgili hükümleri düzenleyen birtakım âyetler indirmiş,¹¹⁷ söz konusu âyetlerde boşamayı üçle sınırlandırmış, üçüncü boşamadan sonra kadının başka bir erkekle evlilik yapmadıkça ve bu evlilik de sona ermedikçe önceki kocasıyla tekrar evlenemeyeceğini hükme bağlamıştır.¹¹⁸ Meseleye ilişkin naslar¹¹⁹ ve bu husustaki sahâbe uygulamaları incelendiğinde üç boşama ile boşanan bir kadının eski kocasıyla yeniden evlenebilmesi için bazı şartların tahakkuk etmesi icap etmektedir. Bu şartlar kısaca şunlardır:

-Kadın iddetini tamamladıktan sonra bir başkasıyla hile ve muvâzaa olmaksızın sahih bir evlilik yapmış olmalı,

-Yapılan evlilik neticesinde taraflar arasında cinsel birleşme meydana gelmeli,

- Söz konusu nikâh ölüm, dinden çıkma veya boşama gibi bir sebepten ötürü son bulmalı,

- Son bulan nikâh sebebiyle kadın, ikinci kocadan olan iddetini tamamlamış olmalıdır.¹²⁰

¹¹⁶ Alâüddin Ebû Bekr b. Mes’ûd el-Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’ fi tertîbi’s-şerâi’* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1986), 2/78; Zeynüddin b. İbrâhîm İbn Nüceym, *el-Bahru’r-râik şerhu Kenzi’ d-dakâik*, nşr. Zekeriyâ Umeyrât (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1997), 2/450.

¹¹⁷ el-Bakara 2/229-230.

¹¹⁸ Saffet Köse, “Hülle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 18/475-476; M. Zeki Uyanık, *İslâm Hukukunda Kanuna Karşı Hile Örneği Olarak Hülle Nikâhu* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2021), 131.

¹¹⁹ el-Bakara 2/230; Buhârî, “Şehâdât”, 3; “Talak”, 4; Ebû Dâvûd, “Talak”, 49.

¹²⁰ Seyyid Sâbık, *Fikhü’s-sünne* (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1977), 2/49; Mehmet Selim Aslan, *İslam Borçlar ve Aile Hukukunda Kasıt Unsuru* (Bursa: Emin Yayınları, 2017), 260-264.

Teamülde bu şartlar yerine getirilerek kadının, eski kocasına yeniden helâl kılınması amacına matuf şekli bir evlilik yapılabilmektedir. Bu şekilde yapılan sunî evliliğe fıkıh literatüründe helâl kılma anlamına gelen tahlîl; tahlilde bulunan kişiye ise muhallil denilmektedir.¹²¹ Bu kavramların Türkçe karşılığı “hülle-hüllecî” şeklindedir.¹²²

Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53) kanalıyla aktarılan bir rivâyette Hz. Peygamber, hülle yapan kişiyi “kiralık teke” olarak nitelendirerek bu tür evliliğe yeltenenlerin Allah'ın lânetine maruz kalacağını bildirmiştir.¹²³ Bunun yanında Hz. Ömer, bu yola müracaat edenleri recm cezasıyla cezalandıracağını belirtmiş, oğlu Abdullah b. Ömer (ö. 73/693) ise, bu tür birlikteliği zina kategorisinde değerlendirmiştir. Hz. Ali, Ebû Hureyre ve başka birçok sahabî Abdullah b. Ömer'in bu görüşüne katılarak kadının bu yolla yapılan bir evlilikle kocasına helâl olamayacağını belirtmişlerdir.¹²⁴

Asıl itibarıyla boşanmış bir kadının bir başkasıyla evlenmesi mubah olmakla birlikte ilgili naslar doğrultusunda kadının eski eşine dönmek maksadıyla hülle amacı güdüp evlenmesi nehye konu olmuştur. Hanefî usûlcüler söz konusu nehyi, kabih li-gayrihi mücâviren;¹²⁵ mütekellim usûlcüler ise meşrutta itibar edilen şartlar ya da nikâh akdindeki fasid şartlar başlığında ele almışlardır.¹²⁶ Bu meselede asıl, zâtî itibarıyla kabih olmayan evlilik akdidir. Evlilik akdinin mücâvir vasfı ise evliliğin hülle amacı güderek yapılmış olmasıdır. Evlilik akdinin vasfını teşkil edip hülle amacı güderek yapılan nikâh, yukarıda ifade edildiği üzere Allah'ın lanetini celbetmektedir.¹²⁷ Binaenaleyh hülle yoluyla yapılan nikâh şâri' tarafından nehye konu olmuş ve kabih addedilmiştir. Bu durum, hülle yoluyla yapılan nikâh akdinin sahîh olup olmadığı tartışmasını beraberinde getirmiştir. Bu konuda Hanefî usûlcüler, evlene-

¹²¹ Reşid Rızâ, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-hakîm* (Kahire: Dâru'l-Menâr, 1947), 2/312; Sâbık, *Fikhü's-sünne*, 2/46.

¹²² Köse, “Hülle”, 18/475.

¹²³ Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 15; Tirmizî, “Nikâh”, 28; Nesâî, “Talak”, 13.

¹²⁴ Muhammed Sıddîk Bahâdır Hân el-Kannevcî Sıddîk Hasan Han, *er-Ravzatü'n-nediyye şerhu'd-Dürreri'l-behiyye* (Beirut: Dâru'l-Cil, ts), 2/17; Sâbık, *Fikhü's-sünne*, 2/46-47.

¹²⁵ Leknevî, *Fevâtilihü'r-rahamût*, 278.

¹²⁶ Şâtibi, *el-Muvâfakât*, 1/421; İbnü'l-Ferrâ, *el-Mesâilü'l-usûliyye*, 2/113.

¹²⁷ Karâfi, *ez-Zahîre*, 4/320.

cek erkeğin hüлле niyeti güтmesi ile evlendikten sonra boşama şartı koşularak yapılan evliliği birbirinden ayrı değerlendirmişlerdir. Binaenaleyh boşanan kadın ile ilk koca arasında herhangi bir bilgi olmaksızın bir erkeğin hüлле amacı güderek evlenmesi tahrîmen mekruh olmakla birlikte sahihtir.¹²⁸ Boşama şartıyla yapılan evlilik akdinde ise şart, Ebû Hanîfe ve Züfer'e (ö. 158/775) göre yok hükmünde olduğundan geçerlidir. Dolayısıyla onlara göre hüлле şartı mekruh ve geçersiz, nikâh akdi ise sahih olduğundan "Bir başka koca ile nikâhlanmadıkça"¹²⁹ âyetinin muhatabı olan kadın, ilk kocasıyla tekrar evlenebilir.¹³⁰ Bazı Şâfiî ve zayıf addedilen kanaatte Hanbelî hukukçular da bu kanaati benimsemektedirler.¹³¹ Ancak İmam Muhammed (ö. 189/805) boşama şartıyla yapılan bu tür evliliklerde şartın bâtil nikâhın ise geçerli olduğunu söylese de hüлле yoluyla yapılan evlilik neticesinde kadının ilk kocasıyla evlenmesinin caiz olmadığını dile getirmiştir. Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ise hüлле şartıyla yapılan evliliği süre tayini hususunda geçici evliliğe benzeterek söz konusu evliliğin sahih olmadığını beyan etmiştir.¹³² Mâlikî fukahasına göre ister taraflar arasında cereyan eden hüлле şartı isterse boşanan kadın ve ilk kocanın herhangi bir bilgisi olmaksızın bir erkeğin hüлле amacı güderek evlenmesi fâsiddir. Böyle bir şartın bilinmesi durumunda söz konusu nikâh doğrudan feshe edilir.¹³³ Şâfiî hukukçuların genel kanaati, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in görüşüyle aynıdır. Buna göre hüлле şartı güdüلerek yapılan evlilik akdi, süre tayinine dayalı akid olduğundan müt'a nikâhına benzer. Nikâhı sona erdirmeye amacı taşıyan her şart, söz konusu akdi bâtil kılar. Ancak nikâh akdi esnasında boşamaya dair herhangi bir şart koşulmamışsa ayrıca taraflar hüлле niyeti gütseler dahi bu niyetlerini dışa vurmayıp gizlemişlerse bu durumda şekil

¹²⁸ Leknevî, *Fevâtilihü'r-rahamût*, 278.

¹²⁹ Bakara 2/230.

¹³⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 6/10; Ebû'l-Me'âli Mahmûd b. Ahmed Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhîtu'l-Burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî*, thk. Abdülkerîm Sâmî el-Cündî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 3/181.

¹³¹ Mâverdî, *el-Hâvî*, 9/333; Ebû'l-Huseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr İmrânî, *el-Beyân fi mezhebi'l-İmâmî's-Şâfi'î*, nşr. Kâsım Muhammed en-Nûrî (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2000), 9/279; İbn Kudâme, *eş-Şerhu'l-kebîr*, 7/532.

¹³² Serahsî, *el-Mebsût*, 6/10; Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhîtu'l-Burhânî*, 3/181.

¹³³ İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid ve Nihâyetü'l-muktesid* (Mısır: Matbaatu Mustafa'l-bâbi'l-Halebi, 1975), 2/88.

esas alındığından yapılan nikâh akdi hukuken sahih kabul edilir.¹³⁴ Hanbelî doktrininin zâhir kanaatine göre ise içerisinde hülle niyeti taşıyan böyle bir evlilik, şer'an bâtıldır.¹³⁵

Sonuç

Haram li-gayrihî, kendi özü sebebiyle değil aksine hârici bir sebep ya da durumdan ötürü yasaklı fiillerdir. Örneğin başkasına ait olan bir malın haksız bir şekilde kullanımı haramdır. Ancak buradaki haramlığın kaynağı, söz konusu malın bizzat kendisi değil aksine bir başkasının mülkiyetinde olup haksız bir şekilde kullanılmasıdır. Malın bir başkasının mülkiyetine ait olması ise zâtının hâricine taalluk eden bir durumdur.

Haram li-gayrihînin hükmüne gelince; bu nevi fiiller asıl itibarıyla meşru ancak vasıf itibarıyla gayri meşrûdur. Bir başka ifadeyle bahse konu fiil, herhangi bir mefsedet ya da zarar içermemekle birlikte aslen mubah, mendub veya vacip kabilindedir. Böyle bir fiil her ne kadar mefsedet ya da zarar içermese de bir mefsedet ya da zarar ihtiva eden ve bu fiilin haram kılınmasını gerektiren hârici bir şeyle ilintili olduğundan haram hükmüne medar olabilmektedir. Mekruh vakitlerde namazın edası, gasp edilmiş yerde namaz kılınması, bayram günlerinde oruç tutulması, Cuma vaktinde alışveriş yapılması, hülle yoluyla nikâh kıyılması haram li-gayrihîye örnek teşkil etmektedir. Bu misallerden hareketle namaz kılmak, oruç tutmak, alışveriş yapmak ve nikâh akdinde bulunmak aslen mubah, mendub veya vacip kabilindenele alınan fiillerdendir. Bu açıdan bakıldığında bahse konu fiillerin haramlığı mevzu bahis olamaz. Ancak mekruh vakitlerde namaz kılınması, ibadetler hususunda Mecusilere özenmeyi çağrıştırdığından, namaz kılma eylemi gasp edilmiş yerde gerçekleştiğinden, bayram günlerinde orucun tutulması, Allah'ın o günlerde kullarına sunmuş olduğu ziyafetten yüz çevirme manası taşıdığından, Cuma vaktinde alışverişin yapılması, mezkûr namazın kaçırılmasına neden olabileceğinden, eski kocaya dönmek suretiyle yapılan nikâh akdinin hülle amacı gütmesinden dolayı haram kılınmıştır. Müctehidler, bu tür fiillerin hükmü hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. Onların bu ihtilafının temelinde, söz konusu fiillere yönelik nehyin gerekçesi hakkındaki değerlen-

¹³⁴ Mâverdî, *el-Hâvî*, 9/333; Nevevî, *el-Mecmû'*, 16/255.

¹³⁵ İbn Kudâme, *eş-Şerhu'l-kebîr*, 7/532.

dirmelerinin birbirinden muhtelif olması ve vasıf itibarıyla gayrı meşru bir fiilin bu durumunun aslının meşruiyetine etki edip etmeyeceği yatmaktadır. Bu bağlamda Hanefiler bu fiillerin aslının meşru oluşunu göz önünde bulundurup bâtil saymamışlar ve bunları üzerine bazı fikhî sonuçların terettüp ettiği sebeplerden kabul etmişlerdir. Çünkü Hanefilere göre vasıf itibarıyla herhangi bir fiilin haram oluşu ya da haram bir şeye mücâvir oluşu, o fiilin aslen meşruiyetine hâlel getirmez. Binaenaleyh onlar, haram li-gayrihî cinsinden ele aldıkları fiiller için “bâtil” ile “sahih” arasında bir ara hüküm olarak genellikle “fasid” nazariyesini geliştirmişler ve bu fiillerden bazılarını “sahih” kategorisinde incelemişlerdir. Hanefi müctehidler, bu anlayışlarının neticesinde gasp edilmiş yerde kılınan namazın, bayram günü tutulan orucun meşrû olduğunu ifade etmişlerdir. Yine onlara göre Cuma vaktinde yapılan alışveriş sahih olmakla birlikte şâri’in bu husustaki nehyi çerçevesinde bahse konu alışverişin mekruh olduğunu belirterek söz konusu vakitte yapılan alışveriş neticesinde elde edilen mülkiyetin şer’an nezih kabul edilmeyeceğine kâil olmuşlardır. Hanefi bilginler dışındaki müctehidler ise haram li-gayrihînin hükmü ile ilgili birbirinden farklı görüşlere sahip oldukları görülmüştür. Örneğin Şâfiîler vasıf itibarıyla gayrı meşrû olan bir fiilin aslının da meşrû olmadığını ifade etmişlerdir. Bu nedenle Şâfiîlere göre örneğin bayram gününde tutulan oruç şer’an bâtil olup hiçbir hukûki sonuç doğurmaz. Öte yandan Şâfiîler göre gasp edilmiş yerde kılınan namaz sahih olduğundan kişinin zimmetinden namaz borcu sâkit olur. Buna mukabil olarak Ahmed b. Hanbel, Zâhirîler ile bir rivayette İmam Mâlik gasp edilmiş yerde kılınan namazın sahih olmadığı görüşündedir. Onlara göre böyle bir namazın sahih olduğunun söylemi, muayyen bir fiilin (namaz kılma fiilinin) aynı anda hem haram hem de farz/vâcip olduğu manası taşımaktadır. Buna göre kişi Allah’a isyan etmesine neden olan fiil (gasp) ile Allah’a itaat edip sevap elde etmeye aracı olan fiili (namaz kılma) aynı anda yapmış olur ki bu da tenâkuz içerdiğinden kabul edilemez.

Yukarıdaki fikhî örneklerden de anlaşıldığı üzere haram li-gayrihînin hükmü ile ilgili mesele ve görüşler, genellikle bu tür fiillerin asıl itibarıyla meşrû vasıf itibarıyla gayrı meşrûluğuna bağlamında ele alınmaktadır. Ancak sadece asıl-vasıf ayrımı esastan hareketle fikhî bazı neticelere ulaşılması bazen yanıltıcı olabilmektedir. Zira Şâfiî hukukçular gibi birçok müctehid, haram li-gayrihî kasapında ele aldıkları bir fiilin tamamen bâtil olduğunu

ileri sürerek asıl-vasıf ayrımını kabul etmemişlerdir. Bu nedenle meselenin sadece bu şekliyle ele alınması konunun aydınlatılması açısından yeterli olmayabilir. Bu ayrım yanında fıkıh usûlünün önemli konularından biri olan nehiy bahsinin iyice anlaşılması gerekmektedir. Çünkü ilk dönem usûl kaynaklarında genellikle haram li-zâtihî ve li-gayrihî şeklinde bir kısımlandırmaya rastlanmamaktadır. Bunun yerine Hanefî usûlcüler nehyi, nehyin yöneldiği fiilin kabihliği açısından kabih li-aynihî ve li-gayrihî şeklinde ikiye taksim etmişler; Şâfiî usûlcüler ise nehyi; “menhiyyün ‘anhın zâtına yönelik, “zâtının hâricindeki bir şeye yönelik” ve “menhiyyün ‘anhın aslına değil vasfına yönelik” olmak suretiyle üç kısma ayırmışlardır. Dolayısıyla haram li-gayrihî kategorisinde incelenen fiillerin hükmünün tam olarak ortaya konulabilmesi ve fukahanın bu fiillere yönelik görüşlerinin esas dayanağının tespit edilebilmesi için nehyin kısımlarının tafsilatlı bir şekilde tüm yönleriyle incelenmesi ehemmiyet arz etmektedir.

Kaynakça

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu‘cemü’l-müfehres li elfâzi’l-Kur‘âni’l-kerîm*. Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, 2010.
- Abdülazîz el-Buhârî, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed. *Keşfü’l-esrâr ‘an usûli Fahri’l-İslâm el-Bezdevî*. nşr. Abdullah Muhammed Ömer. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1997.
- Âmidî, Seyfüddîn Ali b. Muhammed. *el-İhkâm fî usûli’l-ahkâm*. tlk. Abdürrez-zâk Afîfî. Dimaşk-Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 1406.
- Aslan, Mehmet Selim. *İslam Borçlar ve Aile Hukukunda Kasıt Unsuru*. Bursa: Emin Yayınları, 2017.
- Asyûbî, Muhammed b. Ali el-Vellûvî. *Zahîretü’l-‘ukbâ fî şerhi’l-Müctebâ’*. Riyad: Dâru’l-Mi‘râc- Dâru Âl Barûm, 1996-2003.
- Atar, Fahrettin. *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
- Attâr, Hasan b. Muhammed. *Hâşiyetü’l-Attâr*. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1830.

- Ba'î, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed. *el-Muhtasar fî usûli'l-fikh*. Mekke: Câmi'atü'l-Melik Abdülaziz, ts.
- Bedrân, Abdülkâdir b. Ahmed. *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmam Ahmed b. Hanbel*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- Buhâtî, Mansûr b. Yûnus. *Keşşâfü'l-kınâ' 'an metni'l-İknâ'*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1983.
- Buhâtî, Mansûr b. Yûnus. *er-Ravzü'l-mürbi' şerhu Zâdi'l-müstekni'*. thr. Abdülkuddûs Muhammed Nezîr. Riyad-Beyrut: Dâru'l-Müeyyed - Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Burhânüddîn el-Buhârî, Ebü'l-Me'âlî Mahmûd b. Ahmed. *el-Muhîtu'l-Burhânî fî'l-fikhi'n-Nu'mânî*. thk. Abdülkerîm Sâmî el-Cündî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâ'îl b. Hammâd. *es-Sihâh*. thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali. *el-Füsûl fî'l-usûl*. nşr. Uceyl Câsim en-Neşemî Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâfi'l-Küveytiyye, 1994.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî-Müessesetü't-Târîhi'l-'Arabî, 1992.
- Cüveynî, Ebü'l-Me'âlî Abdülmelik b. Abdillâh. *el-Burhân fî usûli'l-fikh*. thk. Salâh b. Muhammed 'Uveyda. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Cüveynî, *Kitâbü't-Telhîs fî usûli'l-fikh*. thk. Abdullâh en-Nebâlî-Beşîr Ahmed el-Ömerî. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1996.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullâh b. Ömer. *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fikh*. nşr. Halîl Muhyiddîn el-Meys. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Derdîr, Ebü'l-Berekât Ahmed b. Muhammed. *eş-Şerhu'l-kebîr*. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.
- Dihlevî, Ahmed b. Abdirrahîm Şâh Veliyyullah. *Hüccetüllahi'l-bâliğa*. nşr. Seyyid Sâbık. Beyrut: Dâru'l-Cil, 2005.

- Ebü'l-Hasen el-Mâlikî, *Kifâyetü't-tâlibi'r-rabbânî*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1412.
- Ebü'l-Hüseyin el-Basrî, Muhammed b. Ali. *el-Mu'temed fî usûli'l-fikh*. nşr. Muhammed Hamîdullah. Dımaşk: el-Ma'hedü'l-İlmiyyi'l-Firânsî lî'd-Dirâseti'l-Arabiyye, 1964.
- Emü Zehra, Muhammed. *Usûlü'l-fikh*. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1958.
- Emîr Pâdişâh, Muhammed Emîn b. Mahmûd. *Teyisrû't-Tahrîr*. Mekke: Dâru'l-Bâz, ts.
- Fahrüddîn er-Râzî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer. *el-Mahsûl fî 'ilmi usûli'l-fikh*. thk. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Alvânî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996.
- Feyyûmî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed. *el-Misbâhu'l-münîr fî ğarîbi's-şerhi'l-kebîr*. thk. Abdülazîm eş-Şinâvî. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- Gazzâlî, Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Mustasfâ min 'ilmi'l-usûl*. Mısır: Bulak, 1904.
- Gazzâlî, Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Vasît fi'l-mezheb*. nşr. Ahmed Mahmûd İbrâhîm. Kahire: Dâru's-Selâm, 1997.
- Hallâf, Abdülvehhâb. *İlmu usûli'l-fikh*. Mısır: Mektebetü'd-Da' ve, ts.
- Hindî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdirrahîm. *Nihâyetü'l-vüsûl ilâ dirâyeti'l-usûl*. thk. Sâlih Süleymân el-Yûsuf - Sa'd b. Sâlim es-Sevîh. Mekke: el-Mektebetü't-Ticâriyye, 1996.
- Hudârî, Muhammed. *Usûlü'l-fikh*. Mısır: el-Mektebetü't-Ticâreti'l-Kübrâ, 1969.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh. *el-İstizkâr*. nşr. Sâlim Muhammed Atâ-Muhammed Ali Mu'avvaz. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- İbn Akîl, Ebü'l-Vefâ Alî b. Akîl. *el-Vâdih fî usûli'l-fikh*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh. *el-Mahsûl fî usûli'l-fikh*. nşr. Huseyn Ali el-Yederî-Abdüllatîf Fevde. Umman: Dâru'l-Beyârik, 1999.
- İbn Battâl, Ebü'l-Hasen Ali b. Halef. *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. nşr. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm. Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2003.

- İbn Duveyyân, İbrâhîm b. Muhammed. *Menâri's-sebîl fî şerhi'd-Delîl*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1989.
- İbn Emîru Hâc, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed el-Halebî. *et-Takrîr ve't-tahbîr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- İbnü'l-Ferrâ, Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn. *el-Mesâilü'l-usûliyye min Kitâbi'r-Rivâyeteyn ve'l-vecheyn*. thk. Abdülkerîm b. Muhammed el-Lâhim. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1985.
- İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer. *Muhtasarü Müntehe's-sûl ve'l-emel fî ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2006.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. nşr. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed. *Ravzatü'n-nâzır ve cennetü'l-münâzır*. nşr. Şa'bân Muhammed İsmâ'îl. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1998.
- İbn Kudâme, Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Muhammed. *eş-Şerhu'l-kebîr 'alâ metni'l-Mukni'*. nşr. Dâru'l-Menâr. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1983.
- İbn Müflih, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed. *el-Mübdî' fî şerhi'l-Mukni'*. nşr. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâil eş-Şâfiî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- İbnü'n-Neccâr, Takiyyuddîn Ebü'l-Bekâ Muhammed b. Ahmed. *Şerhu'l-Kevebi'l-münîr*. Mısır: Mektebetü'l-Ubeykân, 1997.
- İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm. *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dakâik*. nşr. Zekeriyâ Umeyrât. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Rüşd el-Hafîd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed. *ed-Darûrî fî usûli'l-fikh*. thk. Cemâlüddîn el-Alevî. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.
- İbn Rüşd el-Hafîd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed. *Bidâyetü'l-müctehid ve Nihâyetü'l-muktesid*. Mısır: Matbaatu Mustafa'l-bâbi'l-Halebî, 1975.
- İbn Sîde, Ebü'l-Hasen Ali b. İsmâ'îl. *el-Muhkem ve'l-muhîtü'l-a'zam*. thk. Abdülhamîd el-Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2000.

- İbn Useymîn, Muhammed b. Sâlih. *eş-Şerhu'l-mümti 'alâ Zâdi'l-müstakni'*. thrc. Muhammed b. Süleymân. Demmam: Dâru İbni'l-Cevzî, 1422-1428.
- İmrânî, Ebü'l-Huseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr. *el-Beyân fi mezhebi'l-İmâmî's-Şâfi'î*. nşr. Kâsım Muhammed en-Nûrî. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2000.
- Kahraman, Abdullah. İslam'da Helal ve Haramın Yeri ve Fıkıh Usulü Açısından Temellendirilmesi. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*. Sayı: 20, 2012, ss. 43-69.
- Karadeniz, Abdurrahman Huzeyfe. *Fıkıh Usûlünde Haram Ligayrihî Kavramı ve Hukûkî Neticeleri*. Yüksek Lisans Tezi. Yalova: Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Karâfi, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. İdrîs. *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl fi ihtiyâri'l-mahsûl fi'l-usûl*. thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd. Mısır: Şirketü't-Tıbbâ'ati'l-Fenniyyeti'l-Müttehide, 1973.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd. *Bedâi'u's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986.
- Kelvezânî, Ebü'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed. *et-Temhîd fi usûli'l-fıkh*. nşr. Müfîd Muhammed Ebû Amşe- Muhammed b. Ali b. İbrâhim. Cidde: Dâru'l-Medenî, Cidde 1985.
- Koca, Ferhat. "Haram". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997. 16/100-101.
- Köse, Saffet. "Hülle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998. 18/475-477.
- Lâmişî, Ebü's-Senâ (Ebü'l-Mehâmid) Mahmûd b. Zeyd. *Kitâbun fi usûli'l-fıkh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.
- Leknevî, Abdülâlî Muhammed b. Nizâmiddîn. *Fevâatihü'r-rahamût*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- Mahallî, Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed. *el-Bedru't-tâli' fi halli Cem'i'l-cevâmi'*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005.

- Mâzerî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali. *Îzâhu'l-mahsûl min Burhâni'l-usûl*. thk. Ammâr et-Tâlibî. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, ts.
- Merdâvî, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Ali b. Süleymân b. Ahmed. *et-Tahbîr şerhu't-Tahrîr*. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 2000.
- Molla Fenârî, Şemsüddîn Muhammed b. Hamza. *Fusûlü'l-bedâi' fî usûli's-şerâi'*. thk. Muhammed Huseyn Muhammed Hasen İsmâ'îl. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2006.
- Nemle, Abdülkerîm b. Ali. *el-Mühezzeb fî usûli'l-fikh*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullâh b. Ahmed. *Keşfü'l-esrâr şerhu'l-Musannif 'ale'l-Menâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*. Mısır: İdâretü't-Tibâ'atî'l-Müniriyye, ts.
- Özarslan, Muharrem. *Şerî Hüküm ve Hanefilerde Vacib Kavramı*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Pezdevî, Ebü'l-Usr Ali b. Muhammed. *Usûlü'l-Bezdevî*. Karaçi: Dâru Mîr Muhammed, ts.
- Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-hakîm*. Kahire: Dâru'l-Menâr, 1947.
- Sadrüşşerîa, Ubeydullah b. Mes'ûd. *et-Tenkîh fî usûli'l-fikh*. thk. Zekeriyâ Umeyrât. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- Sayım, Kadir. *İslam Hukukunda Haram Hüküm Kategorisinin Zamansal Ve Mekânsal Görünümleri*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed. *Kavâtî'u'l-edille fi'l-usûl*. thk. Muhammed Hasan Heyto. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- Semerkindî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed. *Mîzânü'l-usûl fî netâici'l-'ukûl*. thk. M. Zekî Abdülber. Devha: Matâbi' u'd-Devha'l-Hadîsiyye, 1984.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed. *Usûlü's-Serahsî*. thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.

- Seyyid Sâbık, *Fikhü's-sünne*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1977.
- Sıddîk Hasan Han, Muhammed Sıddîk Bahâdır Hân el-Kannevcî. *er-Ravzatü'n-nediyye şerhu'd-Düreri'l-behiyye*. Beyrut: Dâru'l-Cıl, ts.
- Siğnâkî, Hüsâmüddîn Hüseyin b. Alî. *el-Kâfî şerhu'l-Bezdevî*. Beyrut: Mektebetü'r-Rüşd, 2001.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs. *er-Risâle*. Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1940.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ. *el-Muwâfakât*. thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen. Huber: Dâru İbni Affân, 1997.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed. *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tah-kiki'l-hakki min 'ilmi'l-usûl*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1999.
- Şeybânî, Muhammed b. el-Hasen. *el-Asl*. thk. Muhammed Boynukalın. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012.
- Şîrâzî, Ebû İshâk İbrahim b. Alî. *el-Mühezzeb*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Takiyyüddîn es-Sübkî, Ebü'l-Hasen Ali b. Abdilkâfî. *el-İbhâc fî şerhi'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn. *Şerhu't-Telvîh 'ale't-Tavzîh li-metni't-Tenkîh fî usûli'l-fıkıh*. thk. Zekeriyâ Umeyrât. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996.
- Tûfî, Ebü'r-Rebî' Süleymân b. Abdilkavî. *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*. nşr. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996.
- Uğur, Seyit Mehmet. *Fıkıh Usulünde Haram Kavramı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Uğur, Seyit Mehmet. "Definitiveness of Proof of Hâram and Hukm of Its Denial in the Hanafi School". *İlahiyat Studies* 7/2 (February 2017), 233-278.
- Uyanık, M. Zeki. *İslâm Hukukunda Kanuna Karşı Hile Örneği Olarak Hülle Nikâhu*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2021.

- Yıldız, Rifat. Kerâhet Vakitlerinde Namaz Kılınması Konusuna Usûlî Yaklaşım. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 42, (Aralık 2019), 57-82.
- Zencânî, Ebü'l-Menâkıb Mahmûd b. Ahmed. *Tahrîcü'l-fürû' 'ale'l-usûl*. thk. Muhammed Edîb Sâlih. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982.
- Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Bahadır. *el-Bahru'l-muhît fî usûli'l-fikh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Zeydân, Abdülkerîm. *el-Vecîz fî usûli'l-fikh*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987.